

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA POVIJEST UMJETNOSTI

Kulturni krajolik Zrinske gore

INES POLJAK

Mentor: dr. sc. Franko Ćorić, docent

Zagreb, 2017.

Temeljna dokumentacijska kartica

Sveučilište u Zagrebu

Diplomski rad

Filozofski fakultet

Odsjek za povijest umjetnosti

Diplomski studij

KULTURNI KRAJOLIK ZRINSKE GORE

Ines Poljak

SAŽETAK

U diplomskom radu „Kulturni krajolik Zrinske gore“ iznose se suvremena shvaćanja pojma kulturnoga krajolika, historijski prikaz razvoja koncepta te se objašnjavaju načini klasifikacije i kategorizacije. Rad donosi kratki osvrt na dosadašnja znanstvena istraživanja na temu kulturnoga krajolika u Hrvatskoj te analizira pravnu zaštitu u Hrvatskoj i uspoređuje ju s primjerima iz u Europske unije i svijeta. Rad donosi osvrt na dosadašnja istraživanja o baštini Zrinskih na Zrinskoj gori te evidentira povijesne, kulturološke i krajolične znamenitosti tog teritorija. U tom kontekstu i sukladno međunarodnim standardima i metodologijama, Zrinska se gora predlaže kao asocijativni i reliktni fortifikacijski te industrijski kulturni krajolik.

Rad je pohranjen u knjižnici Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

Rad sadrži 79 stranica i 34 reprodukcije. Izvornik je na hrvatskom jeziku.

Ključne riječi: Zrinska gora, kulturni krajobraz, kulturni krajolik, Zrin, Gvozdansko, Kostajnica, Zrinski

Mentor: dr. sc. Franko Ćorić, docent

Ocjenjivači:

Datum prijave rada: _____

Datum predaje rada: _____

Datum obrane rada: _____

Ocjena: _____

Izjava o autentičnosti rada

Ja, Ines Poljak, diplomantica na Istraživačkom smjeru – modul Konzervatorstvo diplomskoga studija povijesti umjetnosti na Odsjeku za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, izjavljujem da je diplomski rad pod nazivom Kulturni krajolik Zrinske gore rezultat mog istraživanja i u potpunosti samostalno napisan. Također, izjavljujem da niti jedan dio diplomskoga rada nije izravno preuzet iz nenavedene literature ili napisan na nedozvoljen način, te da se tekst u potpunosti temelji na literaturi kako je navedeno u bilješkama, uz poštivanje etičkih standarda u citiranju i korištenju izvora.

U Zagrebu, 16.2.2017.

Ines Poljak

Sadržaj

Uvod.....	5
1. Što je kulturni krajolik?	6
1.1. Pojam i historijski prikaz razvoja koncepta.....	6
1.2. Klasifikacija kulturnih krajolika.....	12
1.2.1. Kategorije kulturnih krajolika.....	14
1.2.2. Vrste kulturnih krajolika	17
1.3. Zaštita kulturnih krajolika u svijetu i neki primjeri.....	23
2. Kulturni krajolik u Hrvatskoj	30
2.1. Kulturni krajolik u znanstvenim istraživanjima u Hrvatskoj	30
2.2. Zakonodavna osnova zaštite kulturnoga krajolika u Hrvatskoj.....	32
2.2.1. Zakon o potvrđivanju Konvencije o europskim krajolicima.....	39
2.2.2. Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara.....	40
2.2.3. Zakon o prostornom uređenju i gradnji.....	40
2.2.4. Zakon o zaštiti prirode.....	42
2.2.5. Zakon o zaštiti okoliša.....	44
2.2.6. Pravilnik o sadržaju, mjerilima kartografskih prikaza, obveznim prostornim pokazateljima i standardu elaborata prostornih planova	45
3. Zrinska gora kao kulturni krajolik	47
3.1. Dosadašnja istraživanja o baštini Zrinskih na Zrinskoj gori.....	47
3.2. Evidentiranje kulturnoga krajolika Zrinske gore.....	50
3.3. Kategorizacija Kulturnoga krajolika Zrinske gore.....	58
3.3.1. Zrinska gora kao asocijativni krajolik.....	58
3.3.2. Zrinska gora kao reliktni organski razvijeni kulturni krajolik.....	60
3.3.3. Zrinska gora kao fortifikacijski krajolik.....	61
3.3.4. Zrinska gora kao industrijski krajolik.....	61
4. Zaključak	67
5. Popis literature	69
5.1. Izvori.....	73
5.2. Internetski izvori.....	73
6. Popis ilustracija	76

Uvod

UNESCO je 1992. godine uveo kategoriju kulturnoga krajolika u svjetsku baštinu i time neposredno uključio sve zemlje potpisnice Konvencije o svjetskoj baštini u akciju prepoznavanja i valoriziranja kulturnih krajolika na svojim teritorijima. Krajolici izuzetne važnosti bili su prvi predmet interesa struke čija je vrijednost prepoznata na svjetskoj razini te im je osigurana međunarodna zaštita. Vijeće Europe je 2000. godine donijelo Konvenciju o europskim krajolicima čime je zemljama potpisnicama naložilo prepoznavanje, dokumentiranje i zaštitu „običnih“ krajolika.

Republika Hrvatska je potpisnica obiju konvencija, međutim prepoznavanje i zaštita krajolika zaostaje u praksi, dijelom jer ne postoji direktan zakon koji bi zaštitio krajolike, a dijelom zato što ne postoji jedinstveno tijelo zaduženo za provođenje Konvencije o europskim krajolicima, prepoznavanje, upravljanje i zaštitu krajolika.

Cilj ovoga rada je primijeniti suvremena shvaćanja, definicije i klasifikacije međunarodnih dokumenata na primjeru kulturnoga krajolika Zrinske gore, kao doprinos prepoznavanju, kategorizaciji i vrednovanju tog, još uvijek neprepoznatog kulturnog blaga.

Kulturni krajolik smatra se jednim od pokretača održivog lokalnog razvoja a prvi korak brige o kulturnim krajolicima jest prepoznati i ojačati njihova obilježja i vrijednosti.

1. Što je kulturni krajolik?

1.1. Pojam i historijski prikaz razvoja koncepta

Suvremeni pojam kulturnoga krajolika predmnijeva cijelu paletu fizičkih i asocijativnih odnosa stanovništva s njihovim teritorijem i njegovim prirodnim elementima. Svaki narod ima specifičan odnos sa svojim okolišem, koji je svojstven njegovoj kulturi, jeziku, izvorima prihoda, smislu postojanja i identitetu te je neodvojiv od njegova odnosa sa zemljom.

Početkom 19. stoljeća, koncept krajolika u geografiju je uveo Alexander von Humboldt (1769. - 1859.) definicijom kojom je vrlo sažeto i jasno odredio krajolik kao potpun i cjelovit karakter jednoga područja.¹ Krajolik, opisan kao ukupnost svih aspekata jedne regije opažene od čovjeka, određen je oblicima, obilježjima, estetskim predodžbama, povijesnim događajima i umjetničkim opisima.

Kulturni krajolik kao sintagmu u znanstvene je tekstove uveo Otto Schlüter (1872. - 1959.), koji je pri oblikovanju krajolika naglasio utjecaj čovjekova djelovanja. Potonji je autor predstavio dva oblika: *Urlandschaft*, prirodni krajolik, koji je postojao prije čovjekovih promjena i *Kulturlandschaft*, krajolik stvoren djelovanjem čovjeka.²

Sve do početka dvadesetoga stoljeća kulturni se krajolik izjednačavao sa svojom slikom, a tek je Carl Sauer, profesor geografije na Kalifornijskom Sveučilištu u Berkeleyu, u koncept krajolika uveo oblike te utjecaj čovjeka i kulture kao snage pri stvaranju vidljivih obilježja područja.³ Prema njegovoj definiciji, kulturne skupine oblikuju kulturni krajolik iz prirodnog krajolika. Kultura je činilac, prirodno područje je medij, a kulturni krajobraz je rezultat.⁴

¹ Humboldt, Alexander von, *Predavanja o kozmosu*, Zagreb 2010. str. 14

² Dumbović Bilušić, Biserka, *Prilog tumačenju pojma krajolika kao kulturne kategorije*, u *Sociologija i prostor*, 52, Zagreb, 2014, str. 192

³ Sauer, Carl *The Morphology of Landscape*, University of California Publications in Geography, vol 2., n. 2, Berkeley 1925., str. 46,

⁴ 'The cultural landscape is fashioned from a natural landscape by a culture group. Culture is the agent, the natural area the medium, the cultural landscape the result.' usp. Sauer, Carl *The Morphology...*, [u:University of California Publications in Geography, vol 2., n. 2], 1925. str. 46,

Međutim, koncept kulturnoga krajolika je dobio uzlet tek krajem prošlog stoljeća, nakon što je UNESCO-v Odbor za svjetsku baštinu 1992. godine prihvatio *kulturni krajolik* kao treću kategoriju svjetske baštine, a zasnovano na ICOMOS-ovu izvještaju, dajući time novu mogućnost interpretacije baštine, koja do tada nije mogla biti upisana ni kao kulturna ni kao prirodna baština.⁵ Njihova definicija temelji se na Sauerovim shvaćanjima te navodi kako kulturni krajobrazi objašnjavaju evoluciju ljudskoga društva i naselja kroz vrijeme, pod utjecajem fizičkih ograničenja i/ili mogućnosti koje im nudi prirodni okoliš, te uzastopnih socijalnih, ekonomskih i kulturnih sila, kako vanjskih tako i unutarnjih.⁶

Do danas (2016.) je na popis svjetske baštine upisano 88 kulturnih krajolika (od kojih je jedan ispisan), što pokazuje veliko zanimanje za tu kategoriju, ali i novije promišljanje pri lokalnoj valorizaciji baštine.⁷

Međutim, ne možemo reći kako je zanimanje za (kulturni) krajolik i njegovu zaštitu proizvod modernoga i postmodernoga pristupa baštini. Ljudske intervencije u prirodnoj okolini prisutne su u svim kulturama te su oduvijek bile predmet interesa. Najstariji poznati primjer zaštite kulturnoga krajolika nalazimo u Kini, na području Rijeke devet zavoja u gorju Wuyi (Wuyishan) gdje je 748. godine car Tang Xuan Zong zabranio ribolov i sječu drveća na tom prekrasnom dijelu rijeke i ograničio gradnju na sakralne građevine.⁸ To mjesto je smatrano svetim i tipičan je primjer onoga što danas nazivamo asocijativnim krajolikom. Kineske su ga vlasti pred više od jednog tisućljeća interpretirale, valorizirale i proglasile velikom nacionalnom vrijednosti te shodno ga tome i zaštitile. Ta je zabrana, bez prekida na snazi do današnjeg doba.⁹

Interpretacija i estetsko uživanje u krajoliku nisu strani ni istoku ni zapadu, što se najbolje očituje u krajoličnom slikarstvu, odnosno pejzažima. U Kini i Europi slikarstvo je snažno utjecalo na poimanje krajolika, štoviše, u oba slučaja riječi koje ga označavaju

⁵ <http://whc.unesco.org/archive/pierre92.htm> 26.8.2015.

⁶ '[cultural landscapes] are illustrative of the evolution of human society and settlement over time, under the influence of the physical constraints and/or opportunities presented by their natural environment, and of successive social, economic and cultural forces, both external and internal. They should be selected [for World Heritage status] on the basis both of their outstanding universal value and of their representativity in terms of a clearly defined geographical region, and also for their capacity to illustrate the essential and distinct cultural elements of such regions.' <http://whc.unesco.org/archive/pierre92.htm>, 26.8.2015.

⁷ <http://whc.unesco.org/en/culturallandscape/>, 27.8.2015.;

<http://whc.unesco.org/en/list/1156>, 27.8.2015

⁸ Mitchell, Nora; Rössler, Metchtild; Tricaud, Pierre Marie, *Paysages culturel du patrimoine mondial – guide pratique de conservation et de gestion*, Centre du patrimoine mondial de l'UNESCO, Paris 2011. (2009.) str. 18; <http://whc.unesco.org/en/list/911>, 27.8.2015.

⁹ Mitchell, Nora; Rössler, Metchtild; Tricaud, Pierre Marie, *Paysages culturel...*, 2009., str. 18

stvorene su istovremeno s razvojem te slikarske teme. Primjerice, kinesko se slikarstvo fokusiralo na planine i vode (shan i shui – odakle i kinesko ime za krajobrazno slikarstvo – shanshui) i uglavnom je razvijeno u 11. stoljeću pod dinastijom Song, a kasnije je utjecalo i na korejsko slikarstvo i japanske grafike (ukiyo-e).¹⁰ U Europi su krajobrazni slikari – predvođeni Flamancima i Talijanima u 15. i 16. stoljeću, Nizozemcima u 17. stoljeću, Englezima, Francuzima i Nijemcima u 18. i 19. stoljeću - utjecali na percepciju krajolika, prije svega kao ruralne scene, odnosno u vrijeme romantizma, kao primjer netaknute prirode. U germanskim jezicima, termini koji označavaju krajolik sastoje se od korijena *land* (zemlja) i korijena *schaft/shape/scape/schap* koji označava formu/oblik, a u romanskim jezicima dolaze iz latinskoga korijena *pagus* što znači *selo*.¹¹

Istočnjački i zapadnjački pojmovi krajolika su slijedili svaki svoj put sve do 19. stoljeća kada se Japan otvorio svijetu. Time je impresionistima omogućeno otkrivanje umjetnosti ukiyo-ea.¹² Otprilike u isto je vrijeme krajolik kao prirodno područje pod djelovanjem čovjeka postalo područje znanstvenih istraživanja, osobito u engleskim, francuskim i njemačkim geografskim školama, a vezano uz razvitak identiteta i državnosti.¹³ Ranije spomenuti autor Carl O. Sauer je u djelu *Morphology of Landscape* (1925) dodatno razvio pojam kulturnoga krajolika te ga smatrao prostorom u prirodi, kojega su oblikovale kulturne sile.¹⁴ Njegov je pristup sadržavao nematerijalne vrijednosti kulturnoga izričaja, koje ne daju neposredne rezultate poput književnosti, poezije slikarstva, fotografija, rituala i tradicionalnih proizvodnja.¹⁵

Nakon što je 1992. godine UNESCO-v Odbor za svjetsku baštinu priznao kulturne krajolike vrstom kulturne baštine te donio definiciju, potkategorije i kriterije (o kojima će u radu biti riječi), pojavio se val kritičkih pogleda.¹⁶ U članku *Archaeologies of Landscape: contemporary perspectives* (1993) Ashmore i Knapp, kritiziraju postmodernistički pristup kojim se krajolik reducira na „kulturnu sliku“ koju se gleda, čita i tumači: „*Humani geografi traže značenje u krajoliku kao u „repozitoriju ljudskoga nastojanja“, a postmodernističke*

¹⁰ Idem., str. 17

¹¹ Ibid.

¹² Idem., str. 18

¹³ Hamerton, Philip, *Landscape*, Boston, 1885.;

Passarge, Siegfried; *Vergleichende Landschaftskunde. Ein Lehrbuch und eine Anleitung zu landschaftskundlicher Forschung und Darstellung*, Hamburg, 1921.

¹⁴ Sauer, Carl *The Morphology...*, [u:University of California Publications in Geography, vol 2., n. 2], 1925.

¹⁵ Idem

¹⁶ <http://whc.unesco.org/en/decisions/3476/> 1.9.2015.

*perspektive vizualiziraju krajolik kao „kulturnu sliku“ čiji verbalni i pismeni prikazi pružaju slike, ili „tekst“ o njegovu značaju, odnosno „čitanje“.*¹⁷

Međutim, najviše kritika UNESCO-ve definicije je proizišlo tijekom pripreme Konvencije o Europskim krajobrazima. Ricardo Priore UNESCO-v je pristup nazvao elitističkim te kritizirao koncept kulturnoga krajolika kao svjetske baštine, budući da se takav pristup temeljio na probiranju krajolika s izvanrednom i univerzalnom vrijednošću, a riječ „kulturni“ je označavao isključivo pozitivne vrijednosti.¹⁸ Prema Konvenciji o europskim krajobrazima, definicija glasi: „*Krajolik znači određeno područje, viđeno ljudskim okom, čija je narav rezultat međusobnog djelovanja prirodnih i/ili ljudskih čimbenika.*“¹⁹

U čl. 2. potonje Konvencije izričito se spominje kako se to ne odnosi samo na *izvanredne* krajolike, nego i na *obične* odnosno *degradirane*. „*(...) konvencija se odnosi na cjelokupni teritorij stranaka i obuhvaća prirodna, ruralna, gradska i prigradska područja, uključujući kopno, područja kopnenih voda i morska područja. Konvencija se bavi svakodnevnim ili degradiranim krajobrazima, kao i onima koji se mogu smatrati iznimnima.*“²⁰

¹⁷ „Human geographers now seek meaning in the landscape as a “repository of human striving”, and post-modernist perspectives visualize the landscape as a “cultural image” whose verbal or written representations provide images, or “texts” of its meaning, or “reading”.“ A. Bernard Knapp, Wendy Ashmore, *Archaeologies of Landscape: contemporary perspectives*, Oxford, 1999. str. 3

¹⁸ Priore, Ricardo, *The Draft European Landscape Convention: an overview*, u: *Landscapes and sustainability – Proceedings of the European workshop on landscape assessment as a policy tool 25th-26th March '99 Strasbourg, France*, Strasbourg, 1999. str. 21

Fowler, PJ, *World Heritage Cultural Landscapes 1992-2002*, u: *World Heritage papers 6*, Pariz 2003., str. 22

¹⁹ “Landscape means an area, as perceived by people, whose character is the result of the action and interaction of natural and/or human factors“ <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/Html/176.htm>, 1.9.2015.

²⁰ „*(...) this Convention applies to the entire territory of the Parties and covers natural, rural, urban and peri-urban areas. It includes land, inland water and marine areas. It concerns landscapes that might be considered outstanding as well as everyday or degraded landscapes.*“ Ibid.

Slika 1. Carl O. Sauer

Slika 2. Rijeka devet zavoja

Slika 3. Veliki val kod Kangawe, Katsushika Hokusai, 1931.-33., primjer ukiyo-ea

1.2. Klasifikacija kulturnih krajolika

Sukladno prepoznavanju kulturnih krajolika prema *Konvenciji o svjetskoj baštini*, ICOMOS je uspostavio *Međunarodni znanstveni odbor za kulturne krajolike (International Scientific Committee on Cultural Landscape, IFLA)* sa zadaćom pojašnjenja kategorija kulturnih krajolika te za izradu osnovnih smjernica za inventariziranje.²¹ Izrađen je temeljni svjetski inventar s registracijskom karticom za kulturni krajolik (*Worldwide Basic Inventory/Register Card for Cultural Landscape*) prema kojem je podjela na kategorije kulturnih krajolika usklađena s UNESCO-vim dokumentom *Operational Guidelines*.²²

Prema UNESCO-vom dokumentu *Operational guidelines*, postoje tri kategorije kulturnih krajolika:²³

Tablica 1. Kategorije kulturnih krajolika prema UNESCO-u	
Kategorije kulturnih krajolika	Opis
(i)	Jasno definirani kulturni krajolik namjerno su oblikovali i planski stvorili ljudi. Ova kategorija kulturnih krajolika uključuje vrtove i parkove koji su napravljeni iz estetskih, društvenih i rekreacijskih razloga te su oni često (ne uvijek) povezani s vjerskim ili drugim monumentalnim zdanjima.
(ii)	Organski razvijani krajolik rezultat je društvenog, ekonomskog, administrativnog i/ili vjerskog imperativa, a razvio se u trenutni oblik kao odgovor na prirodnu okolinu. Takvi krajolici u svojem obliku i sastavnicama reflektiraju proces evolucije. Dijelev se u dvije potkategorije: <ul style="list-style-type: none">a) reliktni ili fosilni krajolik, čiji je razvojni proces dovršen ili naglo prekinut, a uključuje povijesna i prapovijesna mjesta (mogu biti arheološka), napuštene zajednice i sl.b) kontinuirani krajolik koji je i u suvremenom društvu zadržao svoju djelatnu ulogu usko vezanu uz tradicijski način života, a čiji je razvojni

²¹ <http://www.icomos.org/en/about-icomos/image-menu-about-icomos/181-committees/international-scientific-committees>, 28.1.2017.

²² http://ip51.icomos.org/landscapes/inventory_card.htm, 1.9.2015.

²³ <http://whc.unesco.org/archive/opguide05-annex3-en.pdf>, 1.9.2015.

	proces još u tijeku. Istodobno predstavlja značajne materijalne dokaze svojega razvitka tijekom vremena
(iii)	Asocijativni kulturni krajolik je krajolik definiran snažnim vjerskim, umjetničkim ili kulturalnim asocijacijama s prirodnim elementima, bez bitnog materijalnog kulturološkog dokaza koji može biti potpuno odsutan.

Kategorije su konceptualne, a ne funkcionalne te se bave svojstvima krajolika umjesto načinima korištenja koji su ih takvima stvorili.

U *Konvenciji o europskim krajolicima* nema detaljne klasifikacije krajolika, već se samo spominje kako se povelja odnosi na cijeli teritorij zemalja članica i pokriva prirodna, ruralna, urbana te periurbana područja.²⁴ To uključuje kopno, kopnene vode i morska područja, tiče se krajolika koji bi se mogli smatrati izvanrednima ali i onih koji se smatraju svakodnevnima ili degradiranim krajolicima.²⁵

Dumbović Bilušić razlikuje kategorije i vrste krajolika.²⁶

Tablica 2.	
Kategorije	Vrste
Namjerno oblikovani krajolici	Ruralni krajolici
Organski krajolici	Urbani krajolici
Asocijativni krajolici	Krajolici ustanova
	Morski krajolici

1.2.1. Kategorije kulturnih krajolika:

Za potrebe ovoga rada koristit će se podjela kulturnih krajolika prema gore navedenoj tablici 2., sukladno predlošku Biserke Dumbović Bilušić u radu *Prepoznavanje i razvrstavanje krajolika kao kulturnog naslijeđa* iz 2014. godine.²⁷

²⁴ <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/Html/176.htm>, 1.9.2015

²⁵ "Subject to the provisions contained in Article 15, this convention applies to the entire territory of the Parties and covers natural, rural, urban and peri-urban areas. It includes land, inland water and marine areas. It concerns landscapes that might be considered outstanding as well as everyday or degraded landscapes." <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/Html/176.htm>, 1.9.2015

²⁶ Dumbović Bilušić, Biserka, *Prepoznavanje i razvrstavanje krajolika kao kulturnog naslijeđa*, u : Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 36, Zagreb, 2014. str. 47-66

a) Namjerno oblikovani krajolici

Najočitiji primjeri ove kategorije su perivoji, parkovi i vrtovi, oblikovani iz estetskih razloga, a često povezani s religijskim ili drugim vrstama monumentalnih zgrada i graditeljskih sklopova, poput Versaillesa, Reggie di Caserte i sl. Međunarodni odbor za povijesne perivoje (ICOMOS-IFLA) donio je 21. svibnja 1982. u Firenci *Povelju za zaštitu povijesnih vrtova i perivoja (Charter on the Protection of Historic Parks and Gardens)*.²⁸ Prema pojašnjenju te Povelje, povijesni vrtovi često izražavaju kozmički značaj i idealizirane slike svijeta, a ljudi oblikuju i povijesno mjesto kao memorijalni krajolik koji je povezan sa značajnim povijesnim događajima, poznatim mitovima i pričama; to mogu biti mjesta bitke ili predlošci poznatih likovnih djela. Kategorija krajolika stvorena i nastala svjesnom namjerom čovjeka, tj. vidljivo oblikovani kulturni krajolik, podijeljena je u potkategorije, odnosno vrste:

- botanički vrtovi i krajolici oblikovani iz znanstvenih ili utilitarnih razloga: arboretumi, izložbeni, proizvodni i kućni vrtovi, voćnjaci i sl.
- javni perivojni prostori i artefakti: trgovi, perivojni trgovi, parkovi, perivoji, krajolici sjećanja, groblja, avenije, memorijalna stabla i sl.
- perivoji i vrtovi uz monumentalne zgrade i/ili sklopove: reprezentativni perivoji uz dvorce i ustanove, lječilišni perivoji, samostanski vrtovi i sl.²⁹

Slika 4. Reggia di Caserta

²⁷ Ibid.

²⁸ http://www.international.icomos.org/charters/gardens_e.pdf 1.9.2015.

²⁹ Idem. str. 50, 51

b) Organski razvijeni krajolik

Njihov izgled stvoren je i oblikovan u međuosobnim, povezanostima i odgovornosti prema svom prirodnom okolišu. Prema članku 10 dokumenta *Operational Guidelines for the implementation of the World Heritage* (2005), takvi krajolici odražavaju proces razvitka u svojem obliku i obilježjima sastavnica.³⁰ Dije se u potkategorije reliktnog i kontinuiranog krajolika.³¹ Kategorija organski razvijenog krajolika najzastupljenija je na Popisu svjetske baštine, a samo u potkategoriji organskog kontinuiranog krajolika ima 50 posto više upisanih krajolika nego svih drugih ukupno u preostale dvije kategorije i u potkategoriji reliktnog organskog kulturnog krajolika.³² Glavno obilježje organski razvijenoga kulturnog krajolika čini međuosobnost ljudskih aktivnosti i prirodnog okruženja, određen brojnim čimbenicima koji uključuju topografiju, klimatske uvjete i ostale fizičke elemente okoliša te čovjekovo djelovanje. Kontinuirani, organski razvijani kulturni krajolici sastavljeni su od materijalnih i nematerijalnih sastavnica, a razvrstavaju se i vrednuju prema funkcionalnim obilježjima i očuvanim obilježjima povijesnog razvoja.³³ Organski razvijani, kontinuirani krajolik uključuje vrste poput:

- povijesnog urbanog, ruralnog ili agrikulturnog krajolika
- povijesnih krajolika tradicijskih vještina - etnoloških krajolika,
- industrijskih krajolika i sl.

³⁰ <http://whc.unesco.org/en/guidelines/>, 20.12.2015.

³¹ „-a relict (or fossil) landscape is one in which an evolutionary process came to an end at some time in the past, either abruptly or over a period. Its significant distinguishing features are, however, still visible in material form.

- a continuing landscape is one which retains an active social role in contemporary society closely associated with the traditional way of life, and in which the evolutionary process is still in progress. At the same time it exhibits significant material evidence of its evolution over time.“ usp. <http://whc.unesco.org/en/guidelines/>, 20.12.2015.

³² Fowler, PJ, *World Heritage...*, 2003., str. 28

³³ Dumbović Bilušić, Biserka, *Prepoznavanje i...*, [u : Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 36], 2014., str. 51

Slika 5. Amalfitanska obala, primjer organski razvijeng kontinuiranog krajolika

c) Asocijativni krajolik

Prema članku 39 dokumenta *Operational Guidelines for the implementation of the World Heritage Convention* (2005.), kategorija asocijativnih kulturnih krajolika određena je kao sposobnost i moć krajolika za izražavanje snažnih religijskih, umjetničkih i kulturnih povezanosti, u većoj mjeri prirodnim elementima, nego prisutnošću materijalnih obilježja.³⁴ Tako su asocijativni krajolici povezani povijesnim, religijskim, kulturnim, simboličkim ili drugim vezama s elementima prirodnog područja, a najčešće su to mjesta povijesnih događaja, nadahnuća za umjetnička djela, glazbu i književnost; mjesta religijskoga i duhovnoga značenja; mjesta ljudskih stradanja, protesta, bitki, ratnih razaranja, mjesta sjećanja i sl. S obzirom da se povezanosti primarno odnose na prirodne elemente,

³⁴ <http://whc.unesco.org/en/guidelines/>, 20.12.2015.

antropomorfni materijalni elementi mogu biti neznatni ili potpuno izostati, te pritom asocijativni krajolik može biti prirodni, nepromijenjeni krajolik s povezanim kulturnim, estetskim ili doživljajnim vrijednostima. Asocijativni kulturni krajolik može uključivati i krajolike, koji mogu biti fizički entiteti ili mentalne slike ugrađene u duhovnim, kulturnim tradicijama i praktično djelovanje čovjeka. Fizička obilježja asocijativnoga kulturnoga krajolika mogu uključiti nematerijalne (akustičke, kinetičke, olfaktorne...), često vizualne (uzorci svjetla, boje i sjene u krajoliku itd.) elemente.³⁵

Slika 6. Uluru, primjer asocijativnog kulturnog krajolika

1.2.2. Vrste kulturnih krajolika

Prethodno navedene kategorije su konceptualne, ne funkcionalne, te se bave svojstvima krajolika umjesto načinima korištenja koji su ih takvima stvorili. Funkcionalne vrste krajolika koje Dumbović Bilušić predlaže su ruralni krajolici, urbani krajolici, krajolici ustanova i morski krajolici.

³⁵ Dumbović Bilušić, Biserka, *Prepoznavanje i...*, [u : Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 36], 2014., str. 52

a) Ruralni krajolici

Slika 5. Causses i Cévennes, primjer ruralnog krajolika

Godine 1984. *National Park Service* u SAD-u prvi je službeno uveo pojam povijesnoga ruralnoga krajolika te je time dan doprinos prepoznavanju i zaštiti povijesnih ruralnih krajolika diljem svijeta. Ruralni krajolici su dosad najzastupljenija vrsta na Popisu svjetske baštine, zahvaljujući njihovom dugotrajnom prepoznavanju.³⁶ *National Park Service* ga definira kao „zemljopisno određeno područje koje posjeduje značajnu koncentraciju, povezanost i kontinuitet elemenata krajolika ujedinjenih čovjekovim korištenjem i prošlim događajima te estetikom planskog ili fizičkog razvoja. Razlikuje se od okružujuće okoline po vizualnim promjenama, prostornoj organizaciji, gustoći, mjerilu i starosti: po povijesnoj dokumentaciji, različitim povezanostima i uzorcima razvoja“.³⁷ Dumbović Bilušić objašnjava: „Ruralni krajolik obuhvaća izgrađena i neizgrađena područja, koja mogu biti seoska naselja i ostali oblici gradnje za stanovanje, rad, proizvodnju te neizgrađene poljodjelske površine. Poljoprivredni (agrarni) krajolik kao podvrsta ruralnog ne uključuje naselja.“³⁸

³⁶ <http://whc.unesco.org/en/culturallandscape/>, 5.9.2015. ;

Dumbović Bilušić, Biserka, *Prepoznavanje i...*, [u : Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 36], 2014., str. 53

³⁷ Melnick, R.: *Cultural Landscapes: Rural Historic Districts in the National Park System*, 1984., str. 8, prema: Dumbović Bilušić, Biserka, *Prepoznavanje i...*, [u : Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 36], 2014., str. 49

³⁸ Dumbović Bilušić, Biserka, *Prepoznavanje i...*, [u : Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 36], 2014., str. 53

b) Urbani krajolici

S druge strane, kao sastavnice urbanih krajolika, Dumbović Bilušić navodi prirodni okoliš, topografiju, fizička i prirodna obilježja, koja su tijekom procesa urbanizacije djelomično ili potpuno promijenjena stratigrafijom uzoraka izgrađenih i otvorenih prostora, zgrade i infrastrukturne građevine.³⁹

Slika 8. Rio de Janeiro, primjer urbanog krajolika

Međunarodna konferencija *Svjetska baština i suvremena arhitektura – upravljanje urbanim povijesnim krajolikom* (*World Heritage and Contemporary Architecture - Managing the Historic Urban Landscape*) održana 2005. godine u Beču donosi memorandum (*Vienna Memorandum*) prema kojem se urbani krajolik definira kao „*ukupno stanje razvitka i inovativnih rješenja prilagođenih lokalnim uvjetima i mjestopisnim obilježjima svog prostornog smještaja*“, koji skladnim međudjelovanjem čovjeka i okoliša zajednički stvaraju njegov *genius loci*.⁴⁰ Nadalje, navodi se kako urbani krajolik određuju jasna morfologija i prepoznatljive sastavnice (izgrađena struktura, otvoreni prostori, uzorci, funkcije i dr.), a uzima se u obzir kako su se kroz povijest razvijali izgrađeni i otvoreni prostori, što su bile dinamike razvoja, čiji su rezultat urbani uzorci i ostala očuvana obilježja urbanih prostora. Prema istom dokumentu, urbani krajolik koncipiran je od elemenata koji određuju njegova obilježja i karakter, a uključuju namjenu prostora, prostornu organizaciju, urbane uzorke,

³⁹ Ibid.

⁴⁰ UNESCO (2005.): Vienna Memorandum, prijevod prema: Dumbović Bilušić, Biserka, *Prepoznavanje i...*, [u : Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 36], 2014., str. 53, 54

vizualne odnose, topografska obilježja, vegetaciju, zgrade i sve elemente tehničke infrastrukture, uključujući građevine malog mjerila, detalje konstrukcija i sl.⁴¹

c) Krajolici ustanova

Sljedeća vrsta kulturnih krajolika koje Dumbović Bilušić predlaže su krajolici ustanova, međutim zapravo se radi o industrijskim krajolicima, koji se prema Povelji o industrijskoj baštini iz Nizhny Tagil-a (2003) opisuju kao „*ostatci industrijske kulture koji imaju povijesnu, tehnološku, društvenu, arhitektonsku ili znanstvenu vrijednost*“, a uključuju zgrade, tehnologiju i prostore koji odražavaju fizičke i društvene procese povezane s industrijom.⁴² Prema tome, povijesni industrijski krajolik najčešće uključuje postrojenja, tvornice ili rudnike, povezane s pripadajućom okolinom.

Slika 9. Krajolik agave i staro industrijsko postrojenje za proizvodnju tekile u Vallsu, Meksiko

Industrijski krajolik može biti ruralni i urbani, ovisno o lokaciji industrijskog sklopa.⁴³ Industrijski krajolik osim glavnih tvorničkih zgrada čine i prateće zgrade za pojedine funkcije (uprava, skladišta, energetska postrojenja) te industrijska infrastruktura. Integritet tih prostora omogućava prezentaciju cjelovitog industrijskog procesa te sagledavanje industrijskog

⁴¹ UNESCO (2005.): Vienna Memorandum, <http://whc.unesco.org/archive/2005/whc05-15ga-inf7e.pdf> , str 2, 28.1.2017.

⁴² TICCIH/ICOMOS (2003.): The Nizhny Tagil Charter for the Industrial Heritage, <https://www.icomos.org/18thapril/2006/nizhny-tagil-charter-e.pdf> , 28.1.2017.

⁴³ Belfor, Paul, *English Industrial Landscapes - Divergence, Convergence and Perceptions of Identity*, u: *Industrial Archaeology Review*, 2002., str. 19-34

krajolika kao zasebnog prostornog entiteta, za razliku od jednostavnog prepoznavanja pojedinih industrijskih zgrada ili grupa zgrada. Materijalni ostaci industrijskog naslijeđa vrednuju se kroz koncept industrijskog krajolika, pridajući mu pri tome novo značenje i uvjete prilagodbe novom načinu korištenja.⁴⁴ Velika Britanija je bila glavni inicijator u promicanju industrijskih krajolika kao mjesta svjetske baštine te je imala veliku ulogu u ustroju organizacije TICCIIH (*The International Committee for the Conservation of Industrial Heritage*) s ciljem stvaranja teorijske osnove i praktične metodologije za istraživanje i intervencije u industrijskoj baštini.⁴⁵

d) Morski krajolici

Slika i pogled na more uobičajeno su značenje pojma *krajolik mora*, međutim, u istraživačkim pristupima krajolika mora, određenje je prošireno na krajolik mora i susjedna granična područja otvorenih voda, uključujući i poglede s kopna na more i s mora prema kopnu, duž obalne linije te opisivanje utjecaja na krajolik pri dodiru mora i kopna.⁴⁶

Slika 10. Vegaøyan, primjer morskoga krajolika

Prema UNESCO-voj definiciji zaštićenih krajolika mora to je područje „*zemlje, obale i mora, gdje je međudjelovanjem čovjeka i prirode tijekom vremena stvoreno područje*

⁴⁴ Dumbović Bilušić, Biserka, *Prepoznavanje i...*, [u : Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 36], 2014., str. 54

⁴⁵ The International Committee for the Conservation of Industrial Heritage, <http://ticcih.org/about/>, 28.1.2017.

⁴⁶ Dumbović Bilušić, Biserka, *Prepoznavanje i...*, [u : Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 36], 2014., str. 54

*različitoga karaktera značajnih estetskih, ekoloških i/ili kulturnih vrijednosti, često visoke biološke raznolikosti. Očuvanje integriteta takvih tradicijskih međudjelovanja vitalno je za zaštitu, održavanje i razvoj takvih područja.*⁴⁷ Obalni, otočni i krajolici mora u primorskim su zemljama prepoznatljivi elementi nacionalnog identiteta i kulturne povezanosti, bitni gospodarski resurs, privlačni za razvoj turističkih i rekreacijskih sadržaja s brojnim vrijednostima koje doprinose kvaliteti života lokalnih zajednica.

⁴⁷ World Heritage Convention (1992.) kategorija V. Protected Landscapes/Seasapes <http://whc.unesco.org/en/criteria/>, 28.1.2017.

1.3. Zaštita kulturnih krajolika u svijetu i neki primjeri

Kako je ranije navedeno, prvim zabilježenim slučajem zaštite kulturnoga krajolika smatra se područje oko rijeke Devet zavoja u gorju Wuyi (Wuyishan) u Kini gdje je 748. godine car Tang Xuan Zong zabranio ribolov i sječu drveća na tom dijelu rijeke i gradnju ograničio na sakralne građevine.⁴⁸ Međutim, to sigurno nije bio izoliran slučaj, svaka kultura je vrednovala svoj odnos s krajolikom i u njemu prepoznavala sastavnice vrijedne njegovanja i čuvanja za buduće generacije. Brojna mjesta koja danas možemo identificirati kao kulturne krajolike, odavno su bila pod posebnom lokalnom, državnom ili međunarodnom skrbi, ali nisu nužno bila identificirana kao kulturni krajolici.⁴⁹

U Europi je otkrivanje krajolika i njegovih estetskih kvaliteta započelo u novom vijeku, iako je primjerice Petrarca još u 14. stoljeću usmjerio pogled prema krajoliku.⁵⁰ Među prvim prikazima krajolika u slikarstvu smatraju se Dürerovi akvareli, koji nisu prikazivali samo prirodu, već i autorov doživljaj iste.⁵¹

Slika 11. Albrecht Dürer, Wehlsch parg (krajolik kraj Segozano u nizini Cembra), 1494.

Krajem 19. stoljeća, nakon romantičarskih i prosvjetiteljskih krajoličnih parkova, slikoviti prikazi s arhitektonskim štafažama i novim *slikovitim* pogledom, počeli su preuzimati

⁴⁸ <http://whc.unesco.org/en/list/911>, 27.8.2015.

⁴⁹ Fowler, PJ, *World Heritage...*, 2003., str. 43

Mitchell, Nora; Rössler, Mettild; Tricaud, Pierre Marie, *Paysages culturel...*, 2009., str. 18

⁵⁰ Hubel, Achim, *Die Entdeckung der historischen Kulturlandschaft – eine Einführung in das Tagungsthema*, u: Historische Kulturlandschaft und Denkmalpflege, Jahrestagung im Bamberg, 1.-3. Oktober 2009., str. 14

⁵¹ Ibid.

bitnu ulogu u zaštiti i tretmanu baštine.⁵² Heinrich Wölfflin je 1888. uveo pojmove *Stimmung* (ugodač) i *malerisch* (slikovito) u povijest umjetnosti u djelu *Untersuchung über Wesen und Entstehung des Barockstils in Italien*.⁵³ U Wölfflinovom izrazu „slikoviti prikaz cjeline“ (*malerischen Bild des Ganzen*) jasno se opisuje nova perspektiva epohe, a August Schmarsow je u djelu *O slikovitom u baroknoj i rokoko arhitekturi* iz 1897. proširio gledište na kruženje nastanka i nestanka arhitekture. Navodi kako su antičke građevine u raspadu „*postale slikovite*“ jer je „*međuodnos (građevine) s okolinom uspostavljen, primljen je u krilo krajolika, [...] sve dok zadnji istaknuti stupovi ne potonu natrag na mjesto njihovog podrijetla*“. ⁵⁴

Geografi u Njemačkoj su se odavno bavili kulturnim krajolicima u smislu naselja i strukture korištenja zemljišta, a nakon industrijskog razvoja u 19. stoljeću i konzervatorski su krugovi postali zabrinuti za svoju prirodnu okolinu. Tako je primjerice 1905. Alois Riegl pisao protiv uništavanja prirode budući da je ona bila svjedokom nekadašnjeg bivanja ljudi u povijesti, a Hugo Conwentz, njemački botaničar, jedan je od prvih koji je vidio direktnu poveznicu između zaštite kulturnih spomenika i prirode (1906)⁵⁵. Arhitekt Paul Schultze-Naumburg je u djelu *Die Gestaltung der Landschaft durch den Menschen* pisao o estetskim doživljajima krajolika, a Max Dvorák je kulturne krajolike vidio kao sastojke inventara spomenika vrijedne zaštite.⁵⁶

Alois Riegl je 1899. godine objavio djelo *Die Stimmung als Inhalt der modernen Kunst* (Ugodač kao sadržaj moderne umjetnosti) koje sadrži teoriju *Alterswerts* (starosna vrijednost) i *Weltseele* (duša svijeta) – *Stimmung* kao pojam reda i zakonitosti povrh kaosa (*Ahnung der Ordnung und Gesetzlichkeit über dem Chaos*), a priroda je prebačena u središte umjetničkog stvaranja i postala je odlučujući faktor modernog *Stimmungsmalerei*.⁵⁷ Time je

⁵² Euler-Rolle, Bernd, *Die Entdeckung der historischen Kulturlandschaft seit Max Dvorak und ihre Konsequenzen für die Denkmalpflege*, u: Historische Kulturlandschaft und Denkmalpflege, AKTLD Jahrestagung im Bamberg, 1.-3. Oktober 2009., str 14-19

⁵³ Wölfflin, Heinrich, *Renaissance und Barock: Eine Untersuchung über Wesen und Entstehung des Barockstils in Italien*, München, 1888., str. 15, 68

⁵⁴ „denn der Zusammenhang mit seiner Umgebung ist hergestellt, es ist aufgenommen in den Schoß der Landschaft, ... bis auch die letzte der ragenden Säulen wieder zurück gesunken in den Grund ihres Ursprungs.“ Schmarsow, August: *Barock und Rokoko. Eine kritische Auseinandersetzung über das Malerische der Architektur*, Leipzig 1897., str. 20

⁵⁵ Hubel, Achim, *Die Entdeckung...*, [u: *Historische Kulturlandschaft und Denkmalpflege, Jahrestagung im Bamberg, 1.-3. Oktober 2009*] 2009., str. 15

⁵⁶ Ibid.

⁵⁷ Riegl, Alois: *Die Stimmung als Inhalt der modernen Kunst*, 1899., dostupno na: http://www.denkmaldebatten.de/fileadmin/dateien/Download-Materialien/A._Riegl_-_Stimmung_als_Inhalt_moderner_Kunst.pdf 22.12.2015.

priroda ušla u estetski percipiranu cjelinu ciklusa života i ljudske povijesti te se u geštaltpsihološkom poimanju formirala kao krajolik.⁵⁸ Krajem 19. stoljeća, pod idejom gledišta i cjelovitosti, otkriva se koncept graditeljske cjeline (*Ensamble*), u kojem Tillman Breuer i Géza Hajos vide korijen konzervatorskog doprinosa povijesnom krajoliku.⁵⁹

U misiji Carskog kraljevskog Središnjeg povjerenstva za umjetničke i povijesne spomenike (*k.k. Zentralkommission für Kunst und historische Denkmale*) iz 1907. stoji: „Ovlast konzervatora ne treba se odnositi samo na pojedine spomenike, već i na grupe spomenika koji imaju povijesni ili slikoviti značaj kao što su ulice, trgovi, vedute ili čitave slike gradova. Nadalje, bitno je ovdje primijetiti da i krajolični element, koji igra važnu ulogu u ukupnoj slici treba ostati očuvan.“⁶⁰ Shodno tome, štitili su cijele grupe spomenika koje su kao cjelina imale povijesno ili slikovito značenje i to je uključivalo ulice, trgove, vedute ili cijele gradske slike. Posebno se spominju krajolični elementi koji igraju važnu ulogu u cjelini slike i treba ih se jednako tako zaštititi.

Max Dvořák je doveo u vezu način gledanja karakterističan za impresionističke slikare i zaštitu baštine: „*Tko želi to sebi razjasniti, što nas to zanima kod starih gradova, građevina i krajolika koji su opremljeni arhitektonskom štafažom, treba samo prošetati putem koji vodi od Guardiја do Turnera, od Turnera do Whistlera.*“⁶¹ Autor ističe kako se neke vrijednosti određenog spomenika temelje na njegovom odnosu s krajolikom te spominje markantne elemente krajolične ljepote, kao integralne dijelove spomenika. Objavom prvog sveska Austrijske umjetničke topografije 1907., Krems an der Donau je stavljen na popis vrijednih austrijskih spomeničkih cjelina, a u uvodu sveska, Dvořák je pisao o novom razvoju svijesti o

⁵⁸ Euler-Rolle, Bernd, *Die Entdeckung...* [u: Historische Kulturlandschaft und Denkmalpflege, Jahrestagung im Bamberg, 1.-3. Oktober 200], 2009., str. 120

⁵⁹ Ibid.

⁶⁰ „Die Ingerenz der Konservatoren soll sich nicht nur auf einzelne Denkmale, sondern auch auf Denkmalgruppen erstrecken, die als Ganzes eine historische oder malerische Bedeutung haben, wie Straßenzüge, Plätze, Veduten oder ganze Stadtbilder. [Daneben] wäre hier stets noch darauf zu achten, dass ... das landschaftliche Element, welches bei solchen Gesamtbildern eine wichtige Rolle spielt, [...] nach Tunlichkeit erhalten bleibe.“ Frodl, Walter: Einleitung. u: *Atlas der historischen Schutzzonen I, Städte und Märkte*, Wien 1970. (preuzeto iz: Euler-Rolle, Bernd, *Die Entdeckung...* [u: Historische Kulturlandschaft und Denkmalpflege, Jahrestagung im Bamberg, 1.-3. Oktober 200], 2009., str. 120);

Arheološki muzej u Splitu, knjižnica, XXVII d 49, An die Konservatoren, str. 6–20

⁶¹ „Wer sich darüber Klarheit verschaffen will, was uns an alten Städten, an alten Bauwerken und Landschaften, die mit architektonischer Staffage versehen sind, interessiert, der braucht nur [...] den Weg zu wandeln, der etwa von Guardi zu Turner, von Turner zu Whistler führt“ Dvořák, Max, *Denkmalpflege in Österreich*. u: Gemeinsame Tagung für Denkmalpflege und Heimatschutz, Salzburg 1911., str. 72 (preuzeto iz: Euler-Rolle, Bernd, *Die Entdeckung...* [u: Historische Kulturlandschaft und Denkmalpflege, Jahrestagung im Bamberg, 1.-3. Oktober 200], 2009., str. 121)

baštini, čime se okvir značenja spomenika proširio i povezao s okolinom.⁶² Tijekom inventariziranja, detaljno su opisivani spomenici i njihova okolina te su uključeni tipični elementi kulturnoga krajolika poput seoskih kuća, vinskih podruma i sl.⁶³

Danas je Krems an der Donau pod zaštitom UNESCO-a, kao dio kulturnoga krajolika Wachau.⁶⁴ Dvořákova ideja određivanja što sačinjava spomenik (*Denkmalsetzung*) je temelj gledanja spomenika kao djela čovjeka i prirode.⁶⁵ Međutim, početkom 20. st. ta novija znanstvena i konzervatorska shvaćanja *povijesnoga krajolika* odnosno *spomeničke cjeline* nisu još bila u praksi u zaštiti prirode i spomenika.

Slika 6. Wachau, Austrija

Ubrzo nakon objave prvog sveska inventara 1911. godine donešena je odluka o gradnji željeznice kroz Wachau kako bi se razvio turizam u tom slikovitom kraju, a Središnje povjerenstvo za umjetničke i povijesne spomenike naručilo je od Rudolfa Matthiasa Pichlera

⁶² Euler-Rolle, Bernd, *Die Entdeckung...* [u: Historische Kulturlandschaft und Denkmalpflege, Jahrestagung im Bamberg, 1.-3. Oktober 200], 2009., str. 122

⁶³ Ibid.

⁶⁴ <http://whc.unesco.org/en/list/970> , 22.12.2015.

⁶⁵ Euler-Rolle, Bernd, *Die Entdeckung...* [u: Historische Kulturlandschaft und Denkmalpflege, Jahrestagung im Bamberg, 1.-3. Oktober 200], 2009., str 120-121

da to napravi na način da očuva krajolične vrijednosti (očuvanje slike mjesta i grada) toga područja.⁶⁶

Tragedija prvog svjetskog rata prekinula je kontinuitet razvoja zaštite kulturnoga krajolika u Europi, a između dva rata odvojili su se putevi zaštite prirode i spomenika, dok je zaštita njihovog međuodnosa pala u zaborav. Kako se približavao Drugi svjetski rat, spomenici su se heroizirali i nacionalizirali te su s vremenom izgubili univerzalan značaj, a i značaj odnosa s prirodom.⁶⁷

Drugi svjetski rat za sobom je ostavio brojne ruševine starih gradova, te se uvidjela prilika za izgradnju novih gradova budućnosti prema zaključcima Atenske povelje. Talijanski ustav iz 1947. godine jamčio je zaštitu krajolika te nacionalne povijesne i umjetničke baštine, slično kao i ustav Savezne Republike Njemačke iz 1949., prema kojemu je država (federacija) bila nadležna donositi zakone za zaštitu prirode i upravljanje krajolikom, dok su umjetnički, povijesni i spomenici prirode te krajolici trebali biti zaštićeni u pojedinim saveznm državama.⁶⁸

Tek se 1955. godine u časopisu „*Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege*“ kojeg objavljuje Savezni zavod za spomenike (*Bundesdenkmalamt*) stavljalo težište na *Stadtbild* i *Landschaft*.⁶⁹ Povjesničar umjetnosti Josef Zykan je u članku s naslovom *Geschützte Kulturgebiete* (Zaštićena kulturna područja) upotrijebio izraz *Kulturlandschaften* i pisao o problemima razvoja Wachaua.⁷⁰ Povjesničarka umjetnosti, Gertrude Tripp, istaknula je problem prometa u Hallstadtu, mjestu kojem se izvorno moglo prići samo pješice ili brodom.⁷¹ Iste godine, engleski povjesničar William George Hoskins objavio je *The Making of the English Landscape*, krajoličnu povjesnicu Engleske. Definirajući temu knjige u prvom poglavlju, Hoskins navodi kako povjesničar krajolika mora

⁶⁶ Idem., str. 122

⁶⁷ Idem., str. 122-125

⁶⁸ <http://www.constitutionnet.org/files/Italy.Constitution.pdf>, 22.12.2015. ,
<http://www.documentarchiv.de/brd/1949/grundgesetz.html>, 22.12.2015.

⁶⁹ Euler-Rolle, Bernd, *Die Entdeckung...* [u: Historische Kulturlandschaft und Denkmalpflege, Jahrestagung im Bamberg, 1.-3. Oktober 200], 2009., str. 125

⁷⁰ Ibid.

⁷¹ Idem. str. 126

koristiti znanje iz botanike, fizičke geografije, prirodoslovlja, ali i povijesti kako bi mogao interpretirati određeni prizor.⁷²

S ekološkim pokretom Nove ljevice 1960-ih i 1970-ih pojavila se briga za okoliš te su se načela zaštite promijenila prema Venecijanskoj povelji iz 1964. godine.⁷³ Od tada se štite i cjeline, a vrtovi se štite kao kulturni spomenici. Sve se više štite kulturni krajolici, međutim povijesni kulturni krajolici ostali su po strani jer ih je teško bilo uklopiti u inventare i popise baštine. Godine 1968. vlada Velike Britanije osnovala je neovisnu agenciju, *The British Countryside Commission*, posebno ustrojenu ustanovu za zaštitu krajolika, koja je imala široko područje djelovanja: obuhvaćala je prirodne i kulturne krajolike, kao i sve ostale krajolike diljem nacionalnog teritorija.⁷⁴

Raspravu o kulturnim krajolicima UNESCO-v Odbor za svjetsku baštinu započeo je početkom 1980-ih, u vrijeme kada je postajalo jasno da je potreban određeni okvir za razmatranje ruralnih krajolika. To se odvijalo paralelno s raspravom o identificiranju, upisu i cjelovitosti miješanih kulturno-prirodnih baština. Tako su tijekom zasjedanja 1984. godine, već bili prisutni ključni koncepti *man-modified* i *man-maintained* koji su bili poznati u akademskim krugovima cijelu jednu generaciju, ali još nisu bili dobili svoje mjesto u službenoj zaštiti.⁷⁵ UNESCO-v Odbor za svjetsku baštinu je godine 1992. priznao kulturne krajolike kao vrstu kulturne baštine te donio definiciju, potkategorije i kriterije.⁷⁶ Sljedeće godine bio je upisan i prvi kulturni krajolik na Popis svjetske baštine, Nacionalni park Tongariro na Novom Zelandu, koji je prepoznat kao asocijativni kulturni krajolik.⁷⁷ Odbor je prihvatio ICOMOS-ov Akcijski plan za kulturne krajolike i naručio tematsku studiju kulturnih krajolika.⁷⁸ ICOMOS-ova konferencija u Nari 1994. godine donijela je dokument o autentičnosti. Prema tom dokumentu, koncept autentičnosti se ne odnosi samo na materijal, nacrt, izradu i smještaj, već se bitnijim smatra znanje i razumijevanje originalnih i narednih karakteristika kulturne baštine, njihovo značenje i izvori informacija, koji su predstavljeni kao preduvjet za procjenjivanje svih aspekta autentičnosti. Integritet je definiran kao opseg do

⁷² Hoskins, William George, *The Making of the English Landscape*, London 1955. Dostupno na: <https://hort.purdue.edu/ext/EaiG/Private/Making%20of%20the%20English%20Landscape,%20Hoskins%20W%20G.pdf> 22.12.2015.

⁷³ http://www.icomos.org/charters/venice_e.pdf, 28.1.2017.

⁷⁴ Dumbović Bilušić, Biserka; Obad Šćitaroci, Mladen, *Zaštita krajolika - Usporedba zakonodavne osnove u Hrvatskoj i europskim zemljama*, u *Prostor* br. 21, Zagreb 2013., str. 113

⁷⁵ <http://whc.unesco.org/en/sessions/08COM>, 22.12.2015.

⁷⁶ <http://whc.unesco.org/en/decisions/3476/>, 1.9.2015.

⁷⁷ <http://whc.unesco.org/en/list/421>, 26.12.2015.

⁷⁸ <http://whc.unesco.org/archive/93-2-f04.htm>, 26.12.2015.

kojeg su slojevito poslagani povijesni dokazi, značaji i odnosi između elemenata koji su ostali netaknuti i mogu biti interpretirani u krajoliku. Također je navedeno kako kontinuirani krajolici u svojem obliku i značajkama odražavaju proces evolucije koji se može čitati poput dokumenta, ali njihovo stanje povijesnog integriteta (cjelovitosti) također se može definirati kontinuiranim tradicionalnim funkcijama i odnosom dijelova prema cijelom krajoliku.⁷⁹ Jedan od uvjeta upisa kulturnoga krajolika na Popis svjetske baštine je adekvatna zakonska, ugovorna i tradicijska zaštita koju osigurava zemlja članica i ostale lokalne interesne skupine te plan upravljanja (*management plan*).⁸⁰ Posebno se potiču partnerstva s lokalnim zajednicama, a dodatnu vrijednost daju znanstveni i edukativni potencijali mjesta.⁸¹

Vijeće Europe je šest godina nakon konferencije u Nari donijelo Konvenciju o europskim krajolicima, prema kojoj se krajolik mora zaštititi i prepoznati nevezano o njegovoj vrijednosti.⁸² Nakon europske konvencije u zemljama članicama Europske unije pokrenuti su projekti tipološkog razvrstavanja i dokumentiranja s ciljem poboljšanja znanja te omogućavanja bolje informiranosti javnosti, stanovništva i lokalne uprave o stanju i vrijednosti krajolika.⁸³

⁷⁹ <http://www.icomos.org/charters/nara-e.pdf>, 26.12.2015.

⁸⁰ <http://whc.unesco.org/archive/opguide13-en.pdf>, 28.1.2017

⁸¹ Idem.

<http://www.icomos.org/charters/nara-e.pdf>, 26.12.2015.

⁸² <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/Html/176.htm>, 1.9.2015

⁸³ Dumbović Bilušić, Biserka; Obad Šćitaroci, Mladen, *Zaštita krajolika...* [u *Prostor br. 21*] 2013., str. 105-115

2. Kulturni krajolik u Hrvatskoj

2.1. Kulturni krajolik u znanstvenim istraživanjima u Hrvatskoj

Doprinosi lokalnih znanstvenika na području kulturnih krajolika dolaze iz raznih gledišta o temi, od onih mentalnih u sociološkim istraživanjima do materijalnih u istraživanjima geografa, arhitekata, etnologa, arheologa, zaštitara prirode, ali i interdisciplinarnih pristupa krajobraznih arhitekata i u manjem broju regionalnih i međunarodnih projekata.

Časopis *Prostor* u prosincu 2007. godine donio je dva rada o kulturnim krajolicima, u kojima su oni proučavani tek na općenitoj i teoretskoj razini (Dumbović Bilušić i Šćitaroci, 2007.; Marić i Grgurević, 2007.). U članku *Kulturni krajolici u Hrvatskoj – identifikacija i stanje zaštite* (Dumbović Bilušić i Šćitaroci, 2007.) analizirano je stanje zaštite kulturnih krajolika u Hrvatskoj te se navode i mogući zakonski okviri njihove zaštite.⁸⁴ U članku *Krajobraz – suvremena europska kretanja, slovenski model i iskustva, stanje u Hrvatskoj* analizira se klasifikacija i zaštita na europskoj razini, s naglaskom na slovensko iskustvo.⁸⁵ Goran Andlar i suradnici 2010. godine, donose analizu položaja kulturnoga krajolika u legislativi Republike Hrvatske u djelu *Kulturni krajobraz i legislativa – stanje u Hrvatskoj*⁸⁶, a dvojac Dumbović Bilušić i Šćitaroci tri godine kasnije u radu *Zaštita krajolika - Usporedba zakonodavne osnove u Hrvatskoj i europskim zemljama* objavljuju detaljnu analizu zakona Republike Hrvatske koji se odnose na zaštitu krajolika i uspoređuju ih sa zakonskim okvirima drugih europskih zemalja.⁸⁷ Biserka Dumbović Bilušić 2014. godine objavila je dva rada, *Prilog tumačenju pojma krajolika kao kulturne kategorije* u kojem analizira sadržajno određenje pojma krajolik-krajobraz i znanstveni rad *Prepoznavanje i razvrstavanje krajolika kao kulturnog naslijeđa* u kojem predlaže vrste i kategorije kulturnih krajolika u Hrvatskoj.⁸⁸

⁸⁴ Dumbović Bilušić, Biserka; Obad Šćitaroci, Mladen, *Kulturni krajolici u Hrvatskoj – identifikacija i stanje zaštite*, u: *Prostor* br 34., Zagreb, 2007., str. 261-271.

⁸⁵ Marić, Mara; Grgurević, Oleg, *Krajobraz – suvremena europska kretanja, slovenski model i iskustva, stanje u Hrvatskoj*, u: *Prostor* br 34., Zagreb, 2007. 273 - 281

⁸⁶ Andlar, Goran, *Kulturni krajobraz i legislativa – stanje u Hrvatskoj*, Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, Br 113, Zagreb, 2011., str 813-835

⁸⁷ Dumbović Bilušić, Biserka; Obad Šćitaroci, Mladen, *Zaštita krajolika...* [u *Prostor* br. 21] 2013., str. 105-115

⁸⁸ Dumbović Bilušić, Biserka, *Prilog tumačenju...*, [u: *Sociologija i prostor* br 199], 2014.; Dumbović Bilušić, Biserka, *Prepoznavanje i...*, [u: *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske* 36], 2014.,

Sljedeće godine (2015.) objavila je i knjigu *Krajolik kao kulturno naslijeđe – metode prepoznavanja, vrednovanja i zaštite kulturnih krajolika Hrvatske* u kojoj objedinjuje prijašnja istraživanja.⁸⁹

Rad *Usporedba percepcije prirodnog i kulturnog krajobraza u Hrvatskoj* donosi rezultate sociološkog istraživanja subjektivnih vizualno-percepcijskih vrijednosti krajolika (uključujući i kulturne krajolike) metodom semantičkoga diferencijala.⁹⁰ Ta je metoda dobar način ispitivanja percepcije javnoga mišljenja o pojedinim tipovima krajolika, koja je primjenjiva i u svrhu zaštite krajolika. Međutim, tipološka podjela krajolika u istraživanju nije izvedena prema uvriježenim načelima za klasifikaciju krajolika (na koje se pozivaju i autori), ali je u dokazivanju metodologije postigla željene rezultate.

Važan doprinos identificiranju potencijalno vrijednih kulturnih krajolika jesu radovi konzervatora i geografa, koji su s aspekta svoje struke razmatrali određeni broj lokacija koje bi bilo potrebno zaštititi. U konzervatorskim člancima i znanstvenim radovima može se naći inventariziranje nekih specifičnih oblika autohtonoga graditeljstva, ali i strukturnih karakteristika povijesnih sistema parcelacije, i to na lokacijama otoka Rave (Kale, 2008.), Samograda na otoku Žirju (Kale, 1994.), Bucavca pokraj Primoštena, Lokve Dračevica (Kale, 2006.), otoka Paga (Ilakovac, 1998.), otoka Visa (Buble, 2009.) itd.⁹¹

Najvažniji kontinuirani doprinos istraživanja namjerno oblikovanih krajolika dolazi od Mladena Obada Šćitarocija, koji se osim samog istraživanja bavio i njihovom zaštitom i obnovom.⁹²

⁸⁹ Dumbović Bilušić, Biserka: *Krajolik kao kulturno naslijeđe – metode prepoznavanja, vrednovanja i zaštite kulturnih krajolika Hrvatske*, Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Zagreb, 2015.

⁹⁰ Cifrić, Ivan i Trako, Tijana: *Usporedba percepcije prirodnog i kulturnog krajobraza u Hrvatskoj* u: *Socijalna ekologija: časopis za ekološku misao i sociologijsko istraživanje okoline*, 17 (2008), 3 ; str. 215-235.

⁹¹ Jadran Kale, *Kulturni krajolik otoka Rave*. U: Zbornik radova "Otok Rava", Zadar, 2008. ; Jadran Kale, *Sklop bunja u Samogradu na otoku Žirju*. U: Zbornik radova "Žirajski libar", Šibenik, 1994. ; Jadran Kale, *Kamen po kamen – krajolik*. Hrvatska revija, Zagreb, 2006. ; Boris Ilakovac (1998.), *Limitacija agera rimske Kise (Cissa) na otoku Pagu* u: *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, br.3, Zagreb 1998. ; Sanja Buble, *Agrarni krajolik otoka Visa: problematika očuvanja suhozidnog krajolika*, u: *Destinacije čežnje*, lokacije samoće: uvidi u kuturu i razvojne mogućnosti hrvatskih otoka, Zagreb 2009.

⁹²<http://www.scitaroci.hr/>, 27.9.2016

2.2. Zakonodavna osnova zaštite kulturnoga krajolika u Hrvatskoj

Republika Hrvatska do danas je potpisala nekoliko međunarodnih konvencija i strategija koje (između ostalog) promiču zaštitu kulturnih krajolika, poput UNESCO-ove *Konvencije o zaštiti svjetske baštine*, *Sveeuropske strategije zaštite biološke i krajolične raznolikosti* (1996.), *Konvencije o europskim krajobrazima* (2002.) te *Mediterranski akcijski plan* (2005.)⁹³ Potonji međunarodni dokumenti obvezuju Hrvatsku da identificira vlastite krajolike, analizira njihove značajke i zaštititi najvrjednije primjerke. Ove obveze do danas nisu urodile nijednim zakonom niti propisom, koji bi se na cjelovit način posvetio nacionalnim krajolicima. Zbog toga su teme kulturnih krajolika i krajolika uopće još raspršene u raznim nacionalnim strategijama s raznih područja: prostornog uređenja, zaštite okoliša, zaštite prirode, zaštite kulturne baštine, održivoga razvitka i ruralnoga razvoja.⁹⁴

U Ustavu Republike Hrvatske stoji kako su najviše vrednote očuvanje prirode i čovjekova okoliša, dok se krajolik i kulturna baština izravno ne spominju⁹⁵.

Prema Okvirnoj konvenciji Vijeća Europe o vrijednosti kulturne baštine za društvo, kulturna baština definira se kao „*skupina dobara naslijeđenih iz prošlosti koje ljudi identificiraju neovisno o vlasništvu, kao odraz i izraz svojih vrijednosti, vjerovanja, znanja i tradicija koje su u stalnom procesu razvoja. Ona uključuju sve aspekte okoliša koji proizlaze iz međusobnog djelovanja ljudi i mjesta u vremenu.*“⁹⁶ Svi oblici kulturne baštine, koji se prepoznaju i štite *Zakonom o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara* nazivaju se kulturnim dobrima. U Hrvatskoj se kulturno naslijeđe dijeli u dvije glavne podgrupe: materijalno i nematerijalno. Materijalno se dalje razvrstava u nepokretno, pokretno te na kulturne krajolike. Prema *Pravilniku o obliku, sadržaju i načinu vođenja Registra kulturnih dobara Republike Hrvatske* kulturni krajolici izdvojeni su u posebnu grupu i podijeljeni u dvije podgrupe:

⁹³ <http://whc.unesco.org/en/convention/> 5.9.2015. ; http://www.salzburg.gv.at/paneurop_strategie.pdf 5.9.2015. ; <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/Html/176.htm>, 1.9.2015. ; http://www.mzoip.hr/doc/uvodno_o_mediterranskom_akcijskom_planu.pdf , 5.9.2015.

⁹⁴ Andlar, Goran, *Kulturni krajobraz...*, [za: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, Br 113] 2011. str. 813

⁹⁵ Ustav Republike Hrvatske, NN 56/90, 135/97, 8/98, 113/00, 124/00, 28/01, 41/01, 55/01, 76/10, 85/10, 05/14, http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2010_07_85_2422.html, 31.1.2017.

⁹⁶ COE, Convention on the Value of Cultural Heritage for Society, 2005.; *Zakon o potvrđivanju Okvirne konvencije Vijeća Europe o vrijednosti kulturne baštine za društvo*, NN 5/07., http://narodne-novine.nn.hr/clanci/međunarodni/2007_05_5_68.html, 31.1.2017.

kulturni krajolik/krajobraz i povijesni krajolik koji uključuje memorijalna područja.⁹⁷ Perivoji, vrtovi, parkovi i ostale vrste pejzažne arhitekture nisu prepoznati kao kategorija UNESCO-va namjerno oblikovanoga krajolika, već su uključeni u povijesne cjeline.

U Registar kulturnih dobara RH do sada su upisani sljedeći krajolici⁹⁸:

kulturni krajolik (memorijalno područje) otoka Daksa, 2005.,

kulturno-povijesna cjelina Velikog Tabora, 2007.,

kulturni krajolik (arheološko područje) Starograsko polje, 2008.,

kultivirani krajolik na području dvoraca Bela I i Bela II, 2009.,

kultivirani krajolik - lokalitet Bucavac, 2011.,

kultivirani krajolik - lokalitet Takala, 2012.,

kultivirani krajolik sjeverozapadne Vodnjanštine s arheološkim, etnološkim i sakralnim spomenicima, 2012.,

kulturni krajolik otočja Palagruža, 2013.,

kulturni krajolik otoka Veli Brijun, 2013.,

organski razvijani, ruralni krajolik Žumberak – Samoborsko gorje – Plešivičko prigorje (pripada krajoliku velikog mjerila i zauzima površinu od oko 300 km² zaštićen je Rješenjem o preventivnoj zaštiti) 2008. i 2011.⁹⁹

kulturni krajolik poluotoka Marjan, 2013.,

kulturno-povijesni krajolik Jankovac

poljoprivredni krajolik – zapadna padina ulice Donji Brezinščak.

Republika Hrvatska je 2000. godine potpisala Konvenciju o europskim krajobrazima, a 2002. godine je i donijela *Zakon o potvrđivanju Konvencije o europskim krajobrazima* (NN

⁹⁷ Pravilnik o obliku, sadržaju i načinu vođenja Registra kulturnih dobara Republike Hrvatske, NN 89/11, http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2011_07_89_1905.html, 31.1.2017.

⁹⁸ <http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=6212>, 26.6.2016.

⁹⁹ Dumbović Bilušić, Biserka, *Prepoznavanje i...*, [u : Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 36], 2014., str. 48

12/2 i 11/4), a za njegovo je provođenje određeno Ministarstvo prostornog uređenja.¹⁰⁰ Međutim, zbog kasnijeg preustroja ministarstava i njihovih nadležnosti do danas nije utvrđeno koje je ministarstvo nadležno za provođenje konvencije.¹⁰¹

U tekstu Biserke Dumbović Bilušić i Mladena Obada Šćitarocija, *Zaštita krajolika - Usporedba zakonodavne osnove u Hrvatskoj i europskim zemljama*, (2013.) kritizira se sektorski pristup zaštite kulturnoga krajolika u Hrvatskoj zbog neusklađenosti oko tumačenja i značenja pojmova krajolik i krajobraz. Kulturni krajolik se u Hrvatskoj štiti sa stajališta nekoliko zakona u sklopu kojih se različito tumači njegovo određenje, a to se pojedinačno odražava i u metodama njegove zaštite.¹⁰²

Kulturni krajolik u Hrvatskoj se štiti kroz pet zakona i jedan pravilnik, a to su: Zakon o potvrđivanju Konvencije o europskim krajobrazima, Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara, Zakon o zaštiti prirode, Zakon o prostornom uređenju i gradnji, Zakon o zaštiti okoliša i Pravilnik o sadržaju, mjerilima kartografskih prikaza, obveznim prostornim pokazateljima i standardu elaborata prostornih planova.

Slika 7. Veliki Tabor

¹⁰⁰ Zakon o potvrđivanju Konvencije o europskim krajobrazima (NN 12/02 i 11/04), http://narodne-novine.nn.hr/clanci/međunarodni/2002_10_12_144.html, 31.1.2017.

¹⁰¹ Dumbović Bilušić, Biserka; Obad Šćitaroci, Mladen, *Zaštita krajolika... [u Prostor br. 21]* 2013., str. 105-115

¹⁰² Idem.

Slika 8. Otok Daksa

Slika 9. Starigradsko polje

Slika 10. Dvorac Bela 2

Slika 11. Lokalitet Bucavac

Slika 12. Palagruža

Slika 13. Jankovac

Slika 14. Logo europske konvencije o krajolicima

2.2.1. Zakon o potvrđivanju Konvencije o europskim krajobrazima

Republika Hrvatska bila je među prvim zemljama koje su 2000. godine potpisale i prihvatile Europsku konvenciju o krajoliku (European Landscape Convention), da bi 2002. godine donijela i *Zakon o potvrđivanju Konvencije o europskim krajobrazima*.¹⁰³ Prema potonjoj Konvenciji, krajolik „znači područje percipirano od ljudi čiji je karakter rezultat djelovanja i međudjelovanja prirodnih i/ili ljudskih čimbenika“, a odnosi se na sva područja prirodnih, ruralnih i urbanih obilježja.¹⁰⁴ Konvencija obuhvaća područja kopna, mora i kopnenih voda bez obzira na stupanj njihove vrijednosti. Ciljevi Konvencije su poticanje zaštite, planiranja i upravljanja krajolikom te organiziranje europske stručne suradnje, ali i razmjene znanja i podataka o krajoliku. Iz toga proizlaze opće i posebne mjere, koje svaka zemlja potpisnica treba poduzeti u skladu sa svojim ustavnim načelima i administrativnim uređenjem. Zakonom se treba priznati krajolike kao bitnu sastavnicu čovjekova okruženja, izraz raznolikosti kulturnog i prirodnog naslijeđa i temelj identiteta područja; uspostaviti i provoditi politike krajolika koje za cilj imaju donošenje posebnih mjera za zaštitu i upravljanje krajolicima; omogućiti sudjelovanje javnosti, lokalne i regionalne uprave te ostalih sudionika u provedbi zaštite krajolika; ugraditi krajolik u politike regionalnog i urbanističkog planiranja, ali i u ostale, kao što su gospodarstvo, poljoprivreda, turizam, vodoprivreda i sl., koje mogu izravno ili neizravno utjecati na krajolik. U cilju unaprjeđivanja znanja o vlastitim krajolicima svaka zemlja potpisnica Konvencije obvezala se poduzeti sljedeće posebne mjere: prepoznavanje krajolika na cjelokupnom teritoriju države i provođenje tipološke podjele - karakterizacije krajolika; analiziranje i ocjena značajki krajolika, pritisaka uslijed kojih se mijenjaju te praćenje promjena u krajoliku; ocjena krajolika na temelju stručnih kriterija vrjednovanja, ali i onih koje im pridaje lokalno stanovništvo.¹⁰⁵ Nakon donošenja navedenoga Zakona u Hrvatskoj nije donesen nijedan zakonodavni dokument koji bi detaljnije propisao metode djelovanja u krajoliku, niti je

¹⁰³ European Landscape Convention, Vijeće Europe, Firenca, 2000. ; Zakon o potvrđivanju Konvencije o europskim krajobrazima (NN 12/02 i 11/04),

http://narodne-novine.nn.hr/clanci/međunarodni/2002_10_12_144.html, 31.1.2017.

¹⁰⁴ European Landscape Convention, čl. 1.

¹⁰⁵ <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/Html/176.htm>, 1.9.2015.

uspostavljen jedinstveni metodološki pristup prepoznavanju, tipološkom razvrstaju, ocjeni i zaštiti krajolika.¹⁰⁶

2.2.2. Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara

Prema *Zakonu o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara* kao jedno od kulturnih dobara navodi se „*krajolik ili njegov dio koji sadrži povijesno karakteristične strukture koje svjedoče o čovjekovoj nazočnosti u prostoru.*“¹⁰⁷ Ni u Zakonu, a niti u detaljnijoj razradi podzakonskih dokumenata - pravilnicima i smjernicama, ne određuje se pobliže pojam, niti se propisuju kriteriji i metode njegova prepoznavanja, vrjednovanja i zaštite. Nisu utvrđeni instrumenti za njegovu zaštitu, ali ni obveze koje bi se trebale provoditi kroz ostale sektore kojima se uređuju provedbeni postupci zaštite, kao što je to u Zakonu o prostornom uređenju i gradnji.¹⁰⁸ Krajolik koji sadrži povijesne i kulturne vrijednosti može se promatrati kao vrsta kulturno-povijesnih cjelina. Stoga se zakonske obveze koje se odnose na krajolik mogu povezati sa zakonodavnim obvezama propisanim za kulturno-povijesne cjeline. Za kulturno-povijesne cjeline, koje uključuju i kulturne krajolike, zakonom nije predviđena izrada prostornoga plana područja posebnih obilježja ili sličnog prostornoplanskoga dokumenta. U tekstu Biserke Dumbović Bilušić i Mladena Obada Šćitarocija, *Zaštita krajolika - Usporedba zakonodavne osnove u Hrvatskoj i europskim zemljama*, upravo je to navedeno kao jedan od razloga što je dosad na listi kulturnih dobara Hrvatske, upisano samo nekoliko kulturnih krajolika.

2.2.3. Zakon o prostornom uređenju i gradnji

Pri određenju krajobraza u *Zakonu o prostornom uređenju i gradnji* stoji da je to „*određeno područje, opaženo ljudima, čija je osobnost rezultat međusobnog djelovanja prirodnih i/ili ljudskih čimbenika i koje obilježava prevladavajuća prisutnost prirodnih*

¹⁰⁶ Dumbović Bilušić, Biserka; Obad Šćitaroci, Mladen, *Zaštita krajolika...* [u *Prostor* br. 21] 2013., str. 107

¹⁰⁷ Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara (NN 69/99, 151/03, 157/03, 87/09, 88/10, 61/11, 25/12 i 136/12), čl.26.

http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2014_12_152_2865.html, 31.1.2017.

¹⁰⁸ Dumbović Bilušić, Biserka; Obad Šćitaroci, Mladen, *Zaštita krajolika...* [u *Prostor* br. 21] 2013., str. 107 ; Zakon o prostornom uređenju i gradnji (NN 76/07, 38/09, 55/11, 90/11 i 50/12), http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2007_07_76_2395.html, 31.1.2017.

sastojina.“¹⁰⁹ U Zakonu se govori o prostornom planiranju kao interdisciplinarnoj djelatnosti za upravljanje prostorom po načelima održivosti. Jednako tako, naglašava se zaštitu prostora i očuvanje kakvoće okoliša te zadržavanje osobnosti prostora, ali se ne spominju obilježja i karakter krajolika. U tekstu Zakona krajolik se spominje samo u postupcima izrade i donošenja dokumenata prostornog uređenja, u kojima je „*potrebno uzimati u obzir osjetljivost prostora, odnos prema skladu i krajobraznim vrijednostima, neobnovljivim i obnovljivim prirodnim dobrima i kulturnoj baštini*“.¹¹⁰ Pojam krajolik koristi se i pri određivanju postupaka u planiranju „*Zaštićenoga obalnog područja mora, zaštićenih prirodnih vrijednosti i kulturno-povijesnih cjelina od posebnog interesa za državu*.“¹¹¹ Naglašava se kako je planiranjem i provođenjem prostornih planova, obavezno „*očuvati i sanirati ugrožena područja prirodnih, kulturno-povijesnih i tradicijskih vrijednosti [...] te uvjetovati razvitak javne infrastrukture zaštitom i očuvanjem vrijednosti krajolika*.“¹¹² Tim je Zakonom ujedno propisano i da dokumenti prostornog uređenja u nadležnosti države - Strategija i Program prostornog razvoja Republike Hrvatske, kao temeljni državni dokumenti za usmjerenje razvoja u prostoru sa smjernicama za prostorni razvoj na regionalnoj i lokalnoj razini, trebaju biti usmjereni i na zaštitu vrijednosti krajolika.¹¹³ Obveza je da prostorni planovi županija, Grada Zagreba, prostorni planovi uređenja općina i gradova uvažavaju „*specifične potrebe koje proizlaze iz regionalnih osobitosti, prirodnih, krajobraznih i kulturno-povijesnih vrijednosti radi racionalnog korištenja i zaštite prostora*.“¹¹⁴ U tekstu Biserke Dumbović Bilušić i Mladena Obada Šćitarocija, istaknuto je kako nisu propisani postupci i način njihova ugrađivanja u prostornoplansku dokumentaciju.¹¹⁵

¹⁰⁹ Zakon o prostornom uređenju i gradnji (NN 76/07, 38/09, 55/11, 90/11 i 50/12) ; http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2007_07_76_2395.html, 31.1.2017.

Idem. čl. 2.- Pojmovnik

¹¹⁰ Idem. čl. 10.

¹¹¹ Idem. čl. 49.

¹¹² Ibid.

¹¹³ Dumbović Bilušić, Biserka; Obad Šćitaroci, Mladen, *Zaštita krajolika...* [u *Prostor br. 21*] 2013., str. 108

¹¹⁴ Zakon o prostornom uređenju i gradnji (NN 76/07, 38/09, 55/11, 90/11 i 50/12) čl. 70. i 71. http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2007_07_76_2395.html, 31.1.2017.

¹¹⁵ Dumbović Bilušić, Biserka; Obad Šćitaroci, Mladen, *Zaštita krajolika...* [u *Prostor br. 21*] 2013., str. 108

2.2.4. Zakon o zaštiti prirode

Zakon o zaštiti prirode izravno uključuje pojam krajobraza predmetom zaštite u kategoriji značajnoga krajobraza i spomenika parkovne arhitekture.¹¹⁶ Međutim, kako napominju Biserka Dumbović Bilušić i Mladen Obad Šćitaroci, Zakonom su obuhvaćena područja, koja po svom karakteru i obilježjima pripadaju i područjima krajolika, ali ih se izravno tako ne naziva, već ih se određuje nacionalnim parkom, parkom prirode i regionalnim parkom, iz čega proizlazi da su podložni zaštiti isključivo prirodnih sastavnica.¹¹⁷

Prema članku 11 tog Zakona „*Nacionalni park je prostrano, pretežito neizmijenjeno područje kopna i/ili mora iznimnih i višestrukih prirodnih vrijednosti, obuhvaća jedan ili više sačuvanih ili neznatno izmijenjenih ekoloških sustava, a prvenstveno je namijenjen očuvanju izvornih prirodnih vrijednosti.*“¹¹⁸ Međutim, primjeri hrvatskih nacionalnih parkova ukazuju da njihovo stvarno stanje u cijelosti ne odgovara navedenom određenju.¹¹⁹ Naime, u nacionalnim parkovima, kao što su Brijuni, Sjeverni Velebit, Plitvička jezera, Krka i ostali, postoji znatan udio antropogenih elemenata, štoviše kulturno-povijesnih obilježja visoke vrijednosti, temeljem kojih mogu biti prepoznati kao kulturni krajolici. Kulturno-povijesne i arhitektonske vrijednosti povijesnih struktura u nacionalnim parkovima Brijuni i Plitvička jezera, dokumentirane su u konzervatorskim podlogama, izrađenima za potrebe izrade Plana područja posebnih obilježja.¹²⁰

Prema navedenom zakonu, Park prirode je „*prostrano prirodno ili dijelom kultivirano područje kopna i/ili mora s ekološkim obilježjima međunarodne i nacionalne važnosti, s naglašenim krajobraznim, odgojno-obrazovnim, kulturno-povijesnim i turističko-rekreacijskim vrijednostima.*“¹²¹ Iako se naglašava njegova kulturno-povijesna i krajobrazna vrijednost, park prirode nije prepoznat u sklopu značenja krajolika na način kojim ga opisuje Europska konvencija o krajoliku.¹²²

¹¹⁶ Zakon o zaštiti prirode (NN 70/05, 139/08 i 57/11)

http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2005_06_70_1370.html, 31.1.2017.

¹¹⁷ Dumbović Bilušić, Biserka; Obad Šćitaroci, Mladen, *Zaštita krajolika...* [u *Prostor br. 21*] 2013., str. 108

¹¹⁸ Zakon o zaštiti prirode (NN 70/05, 139/08 i 57/11) čl. 11

http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2005_06_70_1370.html, 31.1.2017.

¹¹⁹ Dumbović Bilušić, Biserka; Obad Šćitaroci, Mladen, *Zaštita krajolika...* [u *Prostor br. 21*] 2013., str. 108

¹²⁰ Ibid.

¹²¹ Zakon o zaštiti prirode (NN 70/05, 139/08 i 57/11) čl. 13

http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2005_06_70_1370.html, 31.1.2017.

¹²² <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/Html/176.htm>, 1.9.2015

Biserka Dumbović Bilušić i Mladen Obad Šćitaroci u već spomenutom tekstu iz 2013. godine donose analizu proglašenih parkova prirode u Hrvatskoj, kao što su: Žumberak - Samoborsko gorje, Lonjsko polje, Učka, Medvednica i ostali, koja je pokazala da „*navedena područja u svome obuhvatu osim očuvanih prirodnih obilježja sadrže i visok udio antropogenih, kulturno-povijesnih struktura.*“¹²³ Kako navode, unutar tih zaštićenih predjela nalaze se mnogobrojna povijesna naselja i građevine, koje zajedno sa svojom okolinom posjeduju i kulturno- povijesnu vrijednost. Napominju da je slično i s ostalim parkovima prirode, izuzev područja visokog ili potpunog stupnja prirodnosti, kao što je primjerice Kopački rit.¹²⁴

Prema istom zakonu, regionalni park je „*prostrano prirodno ili dijelom kultivirano područje kopna i/ili mora s ekološkim obilježjima međunarodne, nacionalne ili područne važnosti, s krajobraznim vrijednostima karakterističnim za područje na kojem se nalazi.*“¹²⁵ Prema toj definiciji jasno je kako su i u regionalnom parku osim ekoloških naglašena i krajolična obilježja. Prema definiciji u članku 16 ovoga zakona, značajni krajolik (krajobraz u tekstu zakona op.a.) je *prirodni ili kultivirani predjel velike krajobrazne vrijednosti i biološke raznolikosti ili kulturno-povijesne vrijednosti, ili krajobraz očuvanih jedinstvenih obilježja karakterističnih za pojedino područje, namijenjen odmoru i rekreaciji, ili osobito vrijedni krajobraz*“.¹²⁶

Kako se ni u pojmovniku ni u ostalim člancima ovoga Zakona ne pojašnjava o kojim se krajoličnim vrijednostima radi i na koji se način one dokumentiraju i dokazuju, Biserka Dumbović Bilušić i Mladen Obad Šćitaroci u već spomenutom tekstu *Zaštita krajolika - Usporedba zakonodavne osnove u Hrvatskoj i europskim zemljama* sugeriraju kako je riječ o „*vrijednostima krajolika kao što je to propisano u međunarodnim dokumentima.*“¹²⁷ Spomenik parkovne arhitekture opisan je u navedenom zakonu kao „*umjetno oblikovani prostor (perivoj, botanički vrt, arboretum, gradski park, drvored, kao i drugi oblici vrtnog i parkovnog oblikovanja), pojedinačno ili skupina stabala, koji ima estetsku, stilsku, umjetničku, kulturno-povijesnu, ekološku ili znanstvenu vrijednost.*“¹²⁸ Ta se definicija

¹²³ Dumbović Bilušić, Biserka; Obad Šćitaroci, Mladen, *Zaštita krajolika...* [u *Prostor* br. 21] 2013., str. 108

¹²⁴ Ibid.

¹²⁵ Zakon o zaštiti prirode (NN 70/05, 139/08 i 57/11) čl. 14

http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2005_06_70_1370.html, 31.1.2017.

¹²⁶ Idem. čl. 16

¹²⁷ Dumbović Bilušić, Biserka; Obad Šćitaroci, Mladen, *Zaštita krajolika...* [u *Prostor* br. 21] 2013., str. 109

¹²⁸ Zakon o zaštiti prirode (NN 70/05, 139/08 i 57/11) čl. 18

http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2005_06_70_1370.html, 31.1.2017.

podudara s UNESCO-vim određenjem namjerno oblikovanoga krajolika (*Designed Landscape*), kojeg se vrijednost iskazuje temeljem estetskih, stilskih, umjetničkih i kulturno-povijesnih vrijednosti. Kategorija se izravno nadovezuje na Povelju o zaštiti povijesnih vrtova i perivoja, tzv. Firentinsku povelju.¹²⁹

2.2.5. Zakon o zaštiti okoliša

Krajobraz je prema *Zakonu o zaštiti okoliša* jedna od sastavnica okoliša, uz zrak, vodu, more, tlo, biljni i životinjski svijet.¹³⁰ U ovome je Zakonu određenje krajobraza preuzeto iz *Konvencije o europskim krajobrazima* te se definira kao „*određeno područje viđeno ljudskim okom, čija je narav rezultat međusobnog djelovanja prirodnih i ljudskih čimbenika, a predstavlja bitnu sastavnicu čovjekova okruženja, izraz raznolikosti zajedničke kulturne i prirodne baštine te temelj identiteta područja.*“¹³¹

Iako je Zakonom opisan krajolik kroz njegova perceptivna obilježja i identitet područja, kojega čine raznolikost kulturne i prirodne baštine, u ostalim člancima Zakona koji se odnose na metode, postupanje i zaštitu okoliša oslanja se isključivo na prirodne sastavnice. Budući da su krajolične vrijednosti prepoznate kao sastavnica okoliša, slijedi da se i predviđena zaštita određuje samo kroz pristup okolišu „*treba ih očuvati na razini obujma i kakvoće koji ne ugrožavaju zdravlje i život čovjeka i nisu štetni za biljni i životinjski svijet.*“¹³² Zaštita okoliša provodi se kroz propisanu izradu studija: *Strateške procjene utjecaja na okoliš* i *Studije utjecaja na okoliš*. *Strateška procjena* je postupak kojim se procjenjuju značajniji utjecaji na okoliš koji mogu nastati provedbom plana ili pojedinog programa, a obvezno se provodi kod izrade prostornih planova županija i Prostornog plana Grada Zagreba.¹³³ *Studija utjecaja na okoliš* izrađuje se u sklopu provođenja postupka procjene utjecaja konkretnog zahvata na okoliš.¹³⁴ Kriteriji i standardi za prepoznavanje i vrednovanje krajolika u

¹²⁹ http://www.icomos.org/charters/gardens_e.pdf, 28.1.2017.

¹³⁰ Zakon o zaštiti okoliša (NN 110/07)

http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2007_10_110_3226.html, 31.1.2017.

¹³¹ <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/Html/176.htm> 1.9.2015 ;

Zakon o zaštiti okoliša (NN 110/07) čl. 3

http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2007_10_110_3226.html, 31.1.2017.

¹³² Zakon o zaštiti okoliša, (NN 110/07) čl. 50

http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2007_10_110_3226.html, 31.1.2017.

¹³³ Idem. čl. 56

¹³⁴ Idem. čl. 69

navedenim studijama nisu propisani posebnim podzakonskim aktom.¹³⁵ Zakonom je propisano uspostavljanje Informacijskog sustava zaštite okoliša pod uvjetom da on sadrži podatke o stanju okoliša, a od sastavnica se navode samo prirodna dobra i njihovo korištenje.

2.2.6. Pravilnik o sadržaju, mjerilima kartografskih prikaza, obveznim prostornim pokazateljima i standardu elaborata prostornih planova

Prepoznavanje i mjere zaštite krajolika bili su do kraja 2011. godine, između ostalog, propisani i *Pravilnikom o sadržaju, mjerilima kartografskih prikaza, obveznim prostornim pokazateljima i standardu elaborata prostornih planova*, kroz načela i ciljeve izrade prostornoplanske dokumentacije.¹³⁶ U drugom poglavlju *Ciljevi prostornog uređenja* odvojene su bile krajolične vrijednosti od prirodnih vrijednosti i posebnosti te kulturno-povijesnih cjelina, a u trećem poglavlju je osim prirodnih i kulturno-povijesnih cjelina uveden i pojam krajolika. U *Odredbama za provođenje* navodi se kako je potrebno propisati mjere očuvanja krajoličnih vrijednosti. Međutim, u prvom poglavlju *Polazišta*, pri analizi prostora ne navodi se direktno potreba prepoznavanja, analize i ocjene krajolika.

U prilogu *Standard elaborata prostornog plana* krajolik je obuhvaćen kategorijom područja posebnih ograničenja u prostoru, a uključuje: *osobito vrijedan prirodni krajobraz, kultivirani krajobraz, oblikovno vrijedno područje gradskih i seoskih cjelina, zaštitno područje uz posebno vrijedne ili osjetljive gradske i seoske cjeline, te točke i poteze panoramskih i vizurnih vrijednosti krajolika i naselja*.¹³⁷

¹³⁵ Dumbović Bilušić, Biserka; Obad Šćitaroci, Mladen, *Zaštita krajolika...* [u *Prostor* br. 21] 2013., str. 109

¹³⁶ Pravilnik o sadržaju, mjerilima kartografskih prikaza, obveznim prostornim pokazateljima i standardu elaborata prostornih planova (NN 106/98, 39/04, 45/04 i 163/04), http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/1998_08_106_1463.html, 31.1.2017.

¹³⁷ Idem. Prilog: Standard elaborata prostornog plana

Slika 21. Veliki Brijun

Slika 15. Park prirode Učka

3. Zrinska gora kao kulturni krajolik

U ovom dijelu rada će se dosad pojašnjene teorije, definicije i kategorizacije kulturnih krajolika primijeniti na primjeru Zrinske gore, koja trenutno nije prepoznata kao kulturni krajolik u znanstvenim krugovima i legislativi Republike Hrvatske.

U nastavku rada, prolazit će se postupci prepoznavanja krajolika, kako bi se utvrdila svojstva kulturnoga dobra, odnosno prepoznao krajolik visokih vrijednosti, a koji su temelj za donošenje rješenja o zaštiti. Nakon kratkog osvrt na dosadašnja istraživanja o baštini Zrinskih na Zrinskoj gori, bit će predstavljeni argumenti za definiranje Kulturnoga krajolika Zrinske gore. Kako bismo mogli prepoznati, odrediti, razumjeti vrijednost i značaj kulturnoga krajolika Zrinske gore, prva metoda koja se koristi je evidentiranje, tj. snimanje i bilježenje podataka. Zato će se u narednim poglavljima opisivati materijalni i nematerijalni elementi, fizička struktura, stanje i korištenje baštine na području Zrinske gore s oznakom razdoblja nastajanja.

Stav je autorice ovoga rada kako je Zrinska gora asocijativni krajolik te organski razvijeni fortifikacijski i industrijski krajolik, što će biti jasno argumentirano.

3.1. Dosadašnja istraživanja o baštini Zrinskih na Zrinskoj gori

Povijesno-umjetnička literatura o utvrdama knezova Zrinskih na Zrinskoj gori vrlo je oskudna. Uglavnom se radi o povijesnoj literaturi, koja se tek dotiče opisa i datacije ruševina, i pretpostavki o njihovom originalnom zdanju. Autori koji su o njima pisali uglavnom su povjesničari, s iznimkom nekoliko arhitekata zadnjih desetljeća, a o utvrdama su pisali iz perspektive svoje struke.

Najstarije pisane dokumente o izgledu Zrinskih utvrda ostavio je još Adam Zrinski kada je 80-ih godina XVII. stoljeća u svojim bilježnicama risao vojne utvrde.¹³⁸ Međutim, tek je krajem XIX. stoljeća, Ivan Kukuljević Sakcinski pristupio tim građevinama kao važnim

¹³⁸ Ti rukopisi se čuvaju u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici, a dio su cjeline "Bibliotheca Zriniana" koja je dostupna u Zbirci rukopisa i starih knjiga.

svjedocima povijesti. U djelu *Zrinski i njegovi gospodari* opisao je izgled grada Zrina te njegov položaj i smještaj u krajoliku.¹³⁹ Zrinski je u njegovo vrijeme bio već velikim dijelom porušen, ali je iz ruševina iščitavao raspored zgrada i opisao kule i zidine.¹⁴⁰ Nažalost, kratko se zadržao na opisu zdanja – u djelu posvećenom Zrinsku je tek nešto manje od dvije strane posvetio tadašnjem i nekadašnjem izgledu grada.

Prvi opis utvrde Gvozdansko donio nam je Emilije Laszowski u seriji članaka posvećenim Gvozdanskom i gvozdanskim rudama, objavljenima u *Vijencu* 1899. godine, koje je ponovo objavio i 1902. godine u sklopu knjige *Hrvatske povijesne građevine. Mjestopisni i povijesni opisi gradova, kula, samostana, crkava i drugih povijesnih građevina domovine Hrvata*.¹⁴¹ Slično kao i Kukuljević Sakcinski, kratko se zadržao na opisu same građevine i uglavnom je pisao o povijesnim događajima, koji su se tamo odvijali. Međutim, Laszowski nam je donio i dvije ilustracije, jednu fotografiju s prijelaza stoljeća i tlocrt utvrde.

Gjuro Szabo je 1916. godine u *Savremeniku* objavio prvi opis Kostajnice, koji je ponovio u skraćenom obliku u *Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji* 1920. godine.¹⁴² U istom djelu je pisao i o Zrinu i Gvozdanskom, ali nije donio nove informacije, nego se pozivao na Kukuljevića i Laszowskog.¹⁴³

Prvi detaljni opis jedne od ovih građevina donio je Zorislav Horvat 1974. godine u članku *Utvrde grada Zrina*.¹⁴⁴ On je građevini pristupio kao arhitekt i konzervator te je opisao arhitektonske elemente, oblike otvora, načine obrade kamena, stupanj očuvanosti spomenika, pokušao očitati izvorno zadnje i prijelazna stanja, interpretirati prostor, priložio je fotografije, tlocrte i presjeke.

Ponovni interes za te utvrde javio se početkom devedesetih godina XX. stoljeća kada su ta mjesta bila pod prijetnjom stradanja u vrijeme Domovinskoga rata. Zorislav Horvat ponovo je 1992. godine pisao o Zrinu te izvijestio o stanju očuvanosti i spominje „nadvoj

¹³⁹Kukuljević Sakcinski, Ivan, *Zrinski i njegovi gospodari*, Zagreb, 1883.

¹⁴⁰Ibid., str. 4 – 5

¹⁴¹Laszowski, Emilije, *Gvozdansko i gvozdanske rude*, u *Vienac*, Zagreb, 1899., str. 22, 24, 25, 26

Laszowski, Emilije, *Hrvatske povijesne građevine. Mjestopisni i povijesni opisi gradova, kula, samostana, crkava i drugih povijesnih građevina domovine Hrvata*. Zagreb 1902.

¹⁴²Szabo, Gjuro, *Kostajnica*, u *Savremenik* br. 321, Zagreb 1916., str 9-12

¹⁴³Szabo, Gjuro, *Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb 2006. [1920.]

¹⁴⁴Horvat, Zorislav, *Utvrde grada Zrina*, u *Vijesti muzealaca i konzervatora*, 1974, str. 3-4

jednog gotičkog prozora", što je prvi i posljednji put da se uvodi pitanje stila tih građevina ili njihovih elemenata.¹⁴⁵

Autori koji su istovremeno pisali o utverdama knezova Zrinskih na Zrinskoj gori su povjesničar Milan Kruhek, arheolog Ivan Mirnik i konzervatorica Mirjana Visin, a objavljivali su najčešće u regionalnim zbornicima, kao što su *Hrvatska Kostajnica i Zrin: stradanje hrvatskoga naroda u Pounju i razaranje njegove kulturno povijesne baštine* (Zagreb 1992.), *Cultural Heritage of Croatia in the war* (Zagreb 1993.), *Dvor na Uni: od prijeslavenskog doba do naših dana : zbornik naučnih i publicističkih radova* (Dvor na Uni, 1991.) te nedavni zbornik *Zrinska gora, regionalni park prirode* (Petrinja, 2010.).¹⁴⁶ Navedeni zbornici su uglavnom donijeli stručne i publicističke tekstove koji nisu iznosili nova saznanja ni nadopune ili izmjene prijašnjih, nego su se uglavnom oslanjali na prijašnje tekstove i opise građevina.

Godine 1995. je Milan Kruhek uz pomoć Instituta za suvremenu povijest objavio djelo *Krajiške utvrde i obrana hrvatskog kraljevstva tijekom XIV. stoljeća* te se u pregledu krajiških utvrda dotaknuo i Zrina, Gvozdanskog i Kostajnice, ali ponovo iz povjesničarske perspektive i bez novih saznanja.¹⁴⁷ O Kostajnici je detaljnije pisao 2002. godine u djelu *Kostajnica u protuturskoj obrani Hrvatskoga Kraljevstva* te priložio crteže i vedute grada Kostajnice iz XVII. i XVIII. stoljeća.¹⁴⁸

Zadnjih godina, nakon što je UNESCO 1992. godine uvrstio prvi kulturni krajolik na popis svjetske baštine i još više nakon 2009. kada je objavio *World Heritage Cultural Landscapes* javio se interes za Zrinsku goru kao baštinsku cjelinu i autori su se počeli

¹⁴⁵Horvat, Zorislav *Stari grad Zrin*, u: *Hrvatska Kostajnica i Zrin: stradanje hrvatskoga naroda u Pounju i razaranje njegove kulturno povijesne baštine*, Zagreb 1992, str. 50

¹⁴⁶Kruhek, Milan, *Stari gradovi i feudalni posjedi*, u: *Dvor na Uni*, Dvor na Uni 1991.;

Kruhek, Milan, *Kostajnica i Kostajničko pounje* u: *Hrvatska Kostajnica i Zrin: stradanje hrvatskoga naroda u Pounju i razaranje njegove kulturno povijesne baštine*, Zagreb 1992.;

Kruhek, Milan, *Krajiške utvrde i obrana Hrvatskog Kraljevstva tijekom 16. stoljeća*, Zagreb 1995. ;

Mirnik, Ivan, *Kovnica novca u Gvozdanskom*, u: *Dvor na Uni*, Dvor na Uni 1991.;

M. Visin, *Grad Kostajnica, povijesno urbani razvoj*, u: u *Hrvatska Kostajnica i Zrin: stradanje hrvatskoga naroda u Pounju i razaranje njegove kulturno povijesne baštine*, Zagreb 1992 ;

Lončarević, Juraj (ur.), *Hrvatska Kostajnica i Zrin: stradanje hrvatskoga naroda u Pounju i razaranje njegove kulturno povijesne baštine*, Zagreb 1992. ;

Fisković, Igor et al., *Cultural Heritage of Croatia in the war*, Zagreb: Hrvatska Sveučilišna naklada, 1993. ;

Joka, Mile (ur.), *Dvor na Uni : od prijeslavenskog doba do naših dana : zbornik naučnih i publicističkih radova*, Dvor na Uni, 1991.;

Bučar, Matija (ur.), *Zrinska gora, regionalni park prirode*, Petrinja 2010.

¹⁴⁷Kruhek, Milan, *Krajiške utvrde...*, 1995.

¹⁴⁸ Kruhek, Milan, *Kostajnica u protuturskoj obrani Hrvatskoga Kraljevstva* , u: *Povijesni prilozi* br. 21, Zagreb 2002. str. 71.-97.

odmicati od pojedinih utvrda i sve više počeli pisati o kulturnom krajoliku Zrinske gore.¹⁴⁹ Primjer toga su *Zrinska gora u ranome novom vijeku: kartografske percepcije* Drage Roksandića i monografija *Zrinska gora, regionalni park prirode*.¹⁵⁰

Analizom stručne literature dolazimo do zaključka kako se o Zrinskoj baštini na Zrinskoj gori malo istraživalo, ali dosta pisalo. Podaci do kojih su došli Ivan Kukuljević Sakcinski, Emilije Laszewski i Gjuro Szabo citiraju se i sto godina kasnije, a vrlo često se prenose i njihovi opisi. Uz iznimku Zorislava Horvata, čini se da nijedan od autora nije posjetio osobno te prostore niti ih pokušao ponovo interpretirati. Nadalje, uz rijetke iznimke općih pregleda hrvatske baštine, u kojima se prenose informacije preuzete od povjesničara, u pravilu se povjesničari umjetnosti nisu bavili tim utvrdama. Pri čitanju i istraživanju znanstvene literature nisam naišla ni na jedan rad u kojem su se primjenjivale povijesno-umjetničke metode ili metode analize kulturnoga krajolika. Istraživanja su se uglavnom zadržala na iščitavanju literature, a ponekad su uključivala i terensko istraživanje, ali do sada nitko nije ponudio potpunu analizu, odnosno interpretaciju i valorizaciju tih zdanja s povjesno-umjetničkog niti s krajobraznog stajališta.

3.2. Evidentiranje kulturnoga krajolika Zrinske gore

Zrinska je gora bregovito područje između rijeka Kupe, Save, Une, Gline i Glinice. Dobila je ime prema staromu gradu Zrinu, a sastoji se od više relativno zasebnih cjelina (Zrinska gora, Trgovska ili Bužimska gora i Hrastovačka gora), koje nose pečat povijesnoga djelovanja obitelji Zrinskih. Pripada Sisačko-moslavačkoj županiji, a podijeljena je u pet općina. Sjeverozapadni dio pripada općini Glina, dio sjeverne padine pripada gradu Petrinja, sjeveroistočni dio Donjim Kukuruzarima a istočni Hrvatskoj Kostajnici, dok cijela južna padina pripada općini Dvor.

Kralježnica kulturnoga krajolika Zrinske gore je linija koju čine Kostajnica, Zrin i Gvozdansko, nekoć bitne utvrde plemićke obitelji Zrinski.

¹⁴⁹ Mitchell, Nora; Rössler, Mechthild; Tricaud, Pierre-Marie, *World Heritage Cultural Landscapes, a Handbook for Conservation and Management*, u: World Heritage Paper Series br. 26, Paris, 2009.

¹⁵⁰ Roksandić, Drago; *Zrinska gora u ranome novom vijeku: kartografske percepcije*, u: *Ekonomika i ekohistorija: časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša*, br 1, Zagreb, 2010., str.8-26
Matija Bučar (ur.), *Zrinska gora*..., 2010.

Razvojna strategija lokalne akcijske grupe „Zrinska gora - Turopolje“ donosi opis geomorfoloških značajki, koje u nastavku prenosimo:

„Zrinska i Hrastovička Gora [...] predstavljaju tipičan primjer starog masivnog gorja, razgranatog reljefa s brojnim dugačkim kosama i vrhovima obraslim gustom šumskom vegetacijom. U geomorfološkom smislu, Zrinska Gora predstavlja mezogeomorfološku cjelinu u okviru makrogeomorfološke regije međugorske zavale sjeverozapadne Hrvatske. Zrinska Gora pripada skupini remobiliziranih rasjedno-boranih gorskih masiva u zoni unutrašnjih Dinarida. Zrinska Gora nema jasno izražene uzvisine i bila već predstavlja širok splet uzvisina i kosa. [...] U geološkom pogledu, to je područje heterogene građe i sastava. Veći dio građen je od eocenskog fliša i magmatsko-sedimentnog sklopa jurske i donjokredske starosti. Središnji dio Zrinske Gore građen je od paleolitskih naslaga te bogat foslinim ostacima starijim i od 65 milijuna godina (područje Bačuge i Miočinovića). Radi svoje geološke građe, područje Zrinske Gore obiluje izvorima pitke vode, ali i termalne mineralne vode. [...] značajna je raširenost stijena jurske starosti koje se sastoje od vapnenaca lijasa i stijena tektoniziranog magmatsko-sedimentnog (ofiolitnog) kompleksa, raspona starosti doger-malm s prijelazom u najdonju kredu. Banovina pripada dijelu jugozapadnog graničnog ruba Dinarida. To je heterogen kompleks izgrađen od sedimenata (pješčenjaci, šejlovi, vapnenci, rožnjaci), bazičnih do neutralnih magmatita (spiliti, keratofiri, dijabazi i gabri), ultramafita (peridotiti i serpentine) i metamorfita (orto i para stijene).“¹⁵¹

Geološka raznolikost širega područja Zrinske gore uvjetovala je velika ležišta i pojavu različitih mineralnih sirovina zbog kojih je ovaj prostor bio kolijevka rudarstva i obrade metala još u vrijeme Ilira i Rimskog carstva, a svoj je najveći procvat doživjela u 15. i 16. stoljeću.¹⁵²

Na sjeveroistočnim padinama Zrinske gore, na Brekinjovoj kosi, pronađeni su ostaci eneolitičkih stanovnika koji su pripadali Lasinjskoj kulturi (3.500-3.000 g. p. K.). Najstariji materijalni tragovi na južnim obroncima Zrinske gore vežu se uz kasnu Vučedolsku kulturu koja je postojala na ovome području u razdoblju od godine 2500 do 2200. prije Krista. O naseljenosti prostora svjedoče nalazi s gradinskog naselja Gradina iznad Goričke.¹⁵³

¹⁵¹ LAG Zrinska gora – Turopolje, Lokalna razvojna strategija 2012.-2014., Petrinja 2011

¹⁵² LAG Zrinska gora – Turopolje, Lokalna razvojna strategija 2012.-2014., Petrinja 2011
Laszowski, Emilije, *Hrvatske povijesne...* 1902.

¹⁵³ Durman, Aleksandar; *Prilog za rekonstrukciju najranije povijesti*, Dvor na Uni, Zbornik radova, 1991., str. 89

Ostaci iz bakrenog doba dokaz su ranog iskorištavanja bogatih rudnih nalazišta na obroncima Zrinske gore, a bakar je, razvojem metalurgije i pojavom serijske proizvodnje, postao vrlo tražena sirovina. S brončanim dobom i kulturom žarnih polja povezuje se jači val naseljavanja, o čemu svjedoče dvije kasnobrončane ostave nađene u naseljima Matijevići i Javornik, tragovi naselja u Unčanima neposredno uz rijeku Unu te nekropola na brdu Narda.

154

Metalurška djelatnost nastavila se i tijekom željeznoga doba kada su se razvila i prva utvrđena naselja na gori.¹⁵⁵

Sljedeći tragovi upućuju na kulturu Kolapijana, čija su naselja sojeničkog tipa iz četvrtog stoljeća prije Krista, nađena u blizini, u koritu rijeke Kupe.¹⁵⁶ U antičko doba, na ovim su prostorima živjeli i Kelti koji su prodrjeli na ovo područje u 4. stoljeću prije Krista te sa sobom donijeli kulturu mlađeg željeznog doba. Keltski nalazi nađeni su na lokalitetu Osječenica kod Goričke.¹⁵⁷ Na tom području zadržali su se sve do prvog stoljeća, kada su, osvajanjima, asimilirani u rimsku kulturu. Na položaju Osjenčica, brojni nalazi svjedoče i o djelovanju i kulturi življenja kasnije rimske kulture (od 1. do 4. stoljeća), kao i na nalazima u Dvoru i Zrinskim brđanima te kamenolomima u Donjem Žirovcu, Donjoj Oraovici, Pedlju, Šakanlijama i Matijevićima.¹⁵⁸

Provale Slavena i Avara obilježile su ove prostore u vrijeme ranoga srednjega vijeka, u to vrijeme su se naselili i Hrvati.¹⁵⁹ Početkom 9. stoljeća ovo područje je došlo pod utjecaj franačkih vladara, tijekom čije vlasti dolazi do pokrštavanja naroda, no iz tog razdoblja nema puno poznatih nalaza sve do razvijenoga srednjega vijeka (13.-14. st.).¹⁶⁰

Prema povijesnim spisima, najstariji poznati feudalni gospodari su knezovi Vodički – Babonići, koji darovnicom ugarsko-hrvatskog kralja Emerika oko 1200. dolaze u posjed

¹⁵⁴ Vinski-Gasparini, Ksenija, *Kultura polja sa žarama u Hrvatskoj*, Zadar, 1973. ;

Konzervatorska podloga – Prostorni plan uređenja općine Dvor, Ministarstvo Kulture – Uprava za zaštinu kulturne baštine, Zagreb 2005. (Dostupno u Konzervatoskom odjelu u Sisku) str. 18

¹⁵⁵ LAG Zrinska gora – Turopolje, Lokalna razvojna strategija 2012.-2014., Petrinja 2011

¹⁵⁶ LAG Zrinska gora – Turopolje, Lokalna razvojna strategija 2012.-2014., Petrinja 2011

¹⁵⁷ Konzervatorska podloga – Prostorni plan uređenja općine Dvor, Ministarstvo Kulture – Uprava za zaštinu kulturne baštine, Zagreb 2005. (Dostupno u Konzervatoskom odjelu u Sisku), str. 18

¹⁵⁸ Idem.;

Durman, Aleksandar; *Prilog za... [u: Dvor na Uni, zbornik radova]* 1991., str. 90

¹⁵⁹ Goldstein, Ivo; *Hrvatski rani srednji vijek*, Zagreb 1995., str. 87

¹⁶⁰ Konzervatorska podloga – Prostorni plan uređenja općine Dvor, Ministarstvo Kulture – Uprava za zaštinu kulturne baštine, Zagreb 2005. (Dostupno u Konzervatoskom odjelu u Sisku), str. 19; LAG Zrinska gora – Turopolje, Lokalna razvojna strategija 2012.-2014., Petrinja 2011

Vodica čija se zemlja prostirala s jedne i s druge strane rijeke Une. Tijekom 13. stoljeća knezovi Babonići proširili su posjede na Zrinsku goru i prema Pounju (1278. Pounje i ada Vlkon, 1287. posjedi Pedlja, posjed grada Zrina).¹⁶¹ Ivan Kukuljević Sakcinski je u djelu *Zringrad i njegovi gospodari* napisao kako su najstariji gospodari grada Zrina bili Babonići (navodno Orsini), te navodi kako je „*moguće, da su oni sami podigli i grad Zrin, prem da zato neimamo dokazah*“.¹⁶² Kralj Ljudevit je 31. lipnja 1347. knezovima Grguru i Jurju Šubiću poklonio grad Zrin u zamjenu za Ostrvicu, čime su postali njegovi gospodari.¹⁶³

Sredinom 15. stoljeća, Petar I. Zrinski proširio je granice vlastelinstva prema sjeveru na prostor između Gvozdanskog, Pedlja, Stupnice i Goričke te na tom području sagradio dva nova feudalna grada, kašte u Gvozdanskom i u Gori.¹⁶⁴

Knez Petar Zrinski je 21. veljače 1463. godine dobio dozvolu vađenja rude zlata, srebra, olova i drugih kovina, a da za to ne plaća nikakve daće.¹⁶⁵ Tada još nije bilo kaštela Gvozdanskog. Gvozdansko se prvi put spominje 1488., kao utvrda za zaštitu rude, kada je Pavao Zrinski založio polovinu svojih dobara (među ostalim i Gvozdansko) za 25 000 forinti Bartolu Berislaviću prioru vranskom i knezu dubičkom.¹⁶⁶

Rudnici su davali godišnji dohodak od 30 000 dukata, dakle bili su vrlo unosni. Nikola Zrinski je 1526. kovao vlastiti srebrni novac, a 1529. dobio dozvolu kovanja ugarskih feniga.¹⁶⁷

Za prvo vrijeme vladavine knezova Zrinskih, to je područje bilo dobro naseljeno i organizirano na manje gospodarsko-upravne općine.¹⁶⁸ Nikola III je 1504. godine u Zrinskom polju dao sagraditi novi franjevački samostan, a istovremeno se nasuprot turskog Novigrada gradila utvrda Novi Novi.¹⁶⁹

¹⁶¹ Konzervatorska podloga – *Prostorni plan uređenja općine Dvor*, Ministarstvo Kulture – Uprava za zaštinu kulturne baštine, Zagreb 2005. (Dostupno u Konzervatorskom odjelu u Sisku), str. 19 ; Kruhek, Milan: *Stari gradovi...*, [u: Dvor na Uni]1991., str. 95

¹⁶² Kukuljević Sakcinski, Ivan, *Zringrad i...*, 1883., str. 11

¹⁶³ Laszowski, Emilije, *Hrvatske povijesne...* 1902.

¹⁶⁴ Konzervatorska podloga – *Prostorni plan uređenja općine Dvor*, Ministarstvo Kulture – Uprava za zaštinu kulturne baštine, Zagreb 2005. (Dostupno u Konzervatorskom odjelu u Sisku), str. 20

¹⁶⁵ Laszowski, Emilije, *Hrvatske povijesne...* 1902., str. 125

¹⁶⁶ Idem.

¹⁶⁷ Laszowski, Emilije, *Gvozdansko i...* [za: Viena], 1899., str. 22, 24, 25, 26

¹⁶⁸ Konzervatorska podloga – *Prostorni plan uređenja općine Dvor*, Ministarstvo Kulture – Uprava za zaštinu kulturne baštine, Zagreb 2005. (Dostupno u Konzervatorskom odjelu u Sisku), str. 21

¹⁶⁹ Idem.

S političkim uređenjem Vojne krajine kroz 16. stoljeće stari plemićki gradovi Zrin i Pedalj dobili su novu vojno-obrambenu funkciju. Godine 1538. je započeo rat za Zrinsko Pounje a knezovi Zrinski su odolijevali osmanskim napadima sve do sredine 16. stoljeća kada su krajiškoj graničnoj obrani prepustili opustošene i uništene posjede, a sami stekli nove posjede u sjevernim, mirnijim krajevima Hrvatske (Gorski kotar, Međimurje, frankopansko nasljedstvo, Ozalj...).¹⁷⁰ Do kraja 16. stoljeća svi posjedi knezova Zrinskih u Pounju pali su pod Osmansku vlast (Javnica 1562., Zrin 1577., Gvozdansko 1578.), a lokalno stanovništvo se masovno iseljavalo na područje Civilne Hrvatske, zapadne Ugarske te ponajviše na područje Gradišća. Tokom stogodišnje vladavine Osmanlija ojačane su utvrde Zrin i Gvozdansko, stare crkve srušene, a mnoga naselja nestala.¹⁷¹

Nakon mira u Srijemskim Karlovcima 1699. godine, vlast nad područjem Zrinske gore pripala je banu i banskoj vojsci, a bečka Dvorska komora dobila je bivše Gvozdanske rudnike. Zrin je postao vojno-upravno sjedište Zrinske kapetanije. Područje su naselile izbjeglice pravoslavne vjeroispovijesti iz područja pod osmanskom vladavinom te je osnovana Kostajničko-zrinopoljska eparhija. U to je vrijeme sagrađeno više parohijskih crkva (sv. Preobraženja u Rujevcu, sv. Gospe u Šakanlijama, sv. Đurđa u Dvoru, sv. Petke u Donjem Javornju, kapela sv. Spasa u Ljeskovcu i kapela sv. Ilije u Kotaranima.)¹⁷²

Došlo je i do obnove nekih katoličkih župa, obnovljena je crkva sv. Filipa i Jakova u Gvozdanskom (1669.), gradi se nova crkva sv. Križa u Zrinu (1711.) te se barokizira gotička kapela sv. Magdalene u Zrinu, stara drvena crkva sv. Katarine u Divuši se gradi u kamenu (1719.).¹⁷³ Pavao Leber navodi kapele koje su pripadale Zrinskoj župi početkom 18. stoljeća i to: drvenu kapelu sv. Jurja, smještenu unutar zidina staroga grada Zrina; kapelu sv. Marije Magdalene pod gradom Zrinom, drvenu prostranu kapelu sv. Kate pokraj Une u Golubovcu; drvenu kapelu sv. Franje kod Novog na brežuljku nasuprot zapovjednikova stana i kapelu sv. Ivana Krstitelja u Gvozdanskom rudniku gdje je radilo oko dvjestotinjak rudara, većinom iz Njemačke.¹⁷⁴

¹⁷⁰ Idem.

¹⁷¹ Idem.

¹⁷² Idem.

¹⁷³ Idem.

Leber, Pavao, *Povijesne crte nekih župa u bivšoj Banskoj krajini*, Zagreb, 1912., str. 43

¹⁷⁴ Leber, Pavao, *Povijesne crte...*, 1912., str. 43

Sredinom 18. stoljeća Hrvatski Sabor organizirao je obnovu utvrda Zrin, Pedalj i Gvozdansko. Prema popisu iz 1744. godine, Zrinska je krajina imala 48 sela s 1214 domaćinstva, organiziranih u sedam knežija.¹⁷⁵

Rasuta naselja su se razvijala organski, na obroncima brežuljaka, u blizini šuma i podalje od glavnih puteva, kako bi se bolje zaštitila od osmanskih pustošenja. Ona su obično nastajala spajanjem zaselaka, od kojih su neki do danas zadržali ime osnivačke obitelji (Kovačevići, Senaderi, Zuberi, Šušnjari).¹⁷⁶

S prestankom održavanja krajiških straža tokom 19. stoljeća, stare utvrde i čardaci prepušteni su propadanju. Lokalno stanovništvo je koristilo lako dostupan građevni materijal s napuštenih utvrda Zrin i Pedalj za izgradnju svojih stambenih građevina. Cijelo je područje bilo sve više pogođeno nebrigom vlasti, što je izazvalo pojačano iseljavanje. Veći dio tog područja stradao je u ratnim razaranjima tokom Drugog svjetskog rata, poglavito grad Zrin, čije je sve preostalo stanovništvo pogubljeno 1943. godine.¹⁷⁷

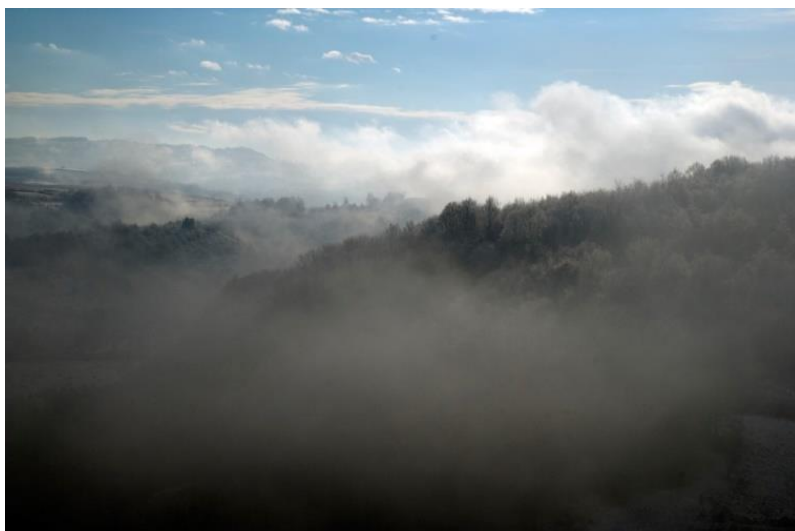
U razdoblju koje je slijedilo, zbog općih društveno-ekonomskih promjena i procesa deagrarizacije, došlo je do pojačanog iseljavanja što je uzrokovalo temeljne promjene u strukturi populacije, a to je bilo jedno od najnerazvijenijih područja tadašnje Socijalističke Republike Hrvatske. Tijekom Domovinskog rata, a osobito tijekom i nakon oružane akcije Oluja 1995., srpsko je stanovništvo masovno izbjeglo u Srbiju i Bosnu i Hercegovinu, što je rezultiralo brojnim napuštenim kućama koje su prepuštene propadanju. Određena područja Zrinske gore još uvijek su pod minama, što je otežavajuća okolnost za oživljavanje i razvoj kraja.¹⁷⁸

¹⁷⁵ Konzervatorska podloga – *Prostorni plan uređenja općine Dvor*, Ministarstvo Kulture – Uprava za zaštinu kulturne baštine, Zagreb 2005. (Dostupno u Konzervatorskom odjelu u Sisku), str. 23

¹⁷⁶ Idem.

¹⁷⁷ Konzervatorska podloga – *Prostorni plan uređenja općine Dvor*, Ministarstvo Kulture – Uprava za zaštinu kulturne baštine, Zagreb 2005. (Dostupno u Konzervatorskom odjelu u Sisku), str. 24

¹⁷⁸ Idem.

Slika 16. Pogled na Zrinsku goru

Slika 17. Pogled na Zrinski grad 1729.

Slika 18. Zemljišni posjedi u Banskoj krajini do 1783. godine

Slika 19. grb Petra Zrinskog

3.3. Kategorizacija kulturnoga krajolika Zrinske gore

Svaki kulturni krajolik sadrži prirodne i antropogene elemente. Uključuje uzorke i oblike iz raznih povijesnih razdoblja, a njegova se pojavnost i značenje kontinuirano razvijaju i mijenjaju. Dumbović Bilušić napominje kako kulturni krajolik istovremeno postoji kao artefakt - zasebni entitet i kao sustav.¹⁷⁹ Kulturni krajolici se ne svode samo na povezivanje prirodnih i antropogenih snaga, već su složeni kolaži elemenata iz raznih povijesnih razdoblja.¹⁸⁰ Kulturni, politički, društveni i gospodarski odnosi, vjerovanja, znanja i vještine, kao i dostupne tehnologije određenog razdoblja i zajednice odražavaju se na svim promjenama u krajoliku, vrstama, načinu i kontinuitetu korištenja prostora.¹⁸¹

Autorica ovoga rada smatra da je Zrinska gora asocijativni i relikni organski razvijeni kulturni krajolik, odnosno fortifikacijski i industrijski krajolik, što će biti argumentirano u slijedećim odlomcima.

3.3.1. Zrinska gora kao asocijativni krajolik

Zrinska gora je mjesto duboko obilježeno svojom turbulentnom prošlošću od kasnog srednjeg vijeka do nedavnih godina. Te rudama bogate padine su od vremena prapovijesti privlačile razne kulture i narode, a nerijetko su se na njima vršili strašni zločini u borbi za kontrolu nad teritorijem.¹⁸² Najsajnije doba povijesti toga kraja je od početka 14. stoljeća do sredine 16. stoljeća, dok teritorij nije pao pod Osmansku vlast.¹⁸³ To je razdoblje obilježeno velikim blagostanjem, a doseljavanjem stručnjaka iz srednjoeuropskih krajeva i radne snage s južnih dijelova Balkana, stvorena je multietnička sredina koja će ostaviti dugotrajne tragove u kulturi i materijalnoj i nematerijalnoj baštini.¹⁸⁴ Na žalost, zbog brojnih ratova i sukoba koji su uslijedili, ostalo je malo materijalnih dokaza nekadašnjega sjaja, ali nematerijalno naslijeđe, pozitivno i negativno, opće je prisutno i danas je bitan dio lokalnog identiteta toga

¹⁷⁹ Dumbović Bilušić, Biserka, *Prepoznavanje i...*, [u : Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 36], 2014., str. 55

¹⁸⁰ Melnick, Robert, *Cultural Landscapes...*, 1984., str. 7

¹⁸¹ Dumbović Bilušić, Biserka, *Prepoznavanje i...*, [u : Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 36], 2014., str. 55

¹⁸² LAG Zrinska gora – Turopolje, Lokalna razvojna strategija 2012.-2014., Petrinja 2011

¹⁸³ Kukuljević Sakcinski, Ivan, *Zringrad i...*, 1883.,

¹⁸⁴ Laszowski, Emilije, *Hrvatske povijesne...* 1902.

kraja, a svaki kutak te planine nosi neki povijesni trag bitan za nacionalni identitet Republike Hrvatske.

Krajolik Zrinske gore odgovara opisu asocijativnog krajolika koju je predložio *The Asia-Pacific Regional Workshop on Associative Cultural Landscapes* (New South Wales, Australija, 27-29 travanj 1995.): „Asocijativni kulturni krajolik možemo definirati kao velika ili mala kontinuirana područja i itinerarije, rute ili druge linearne krajolike. Može se raditi o fizičkim tvorevinama ili o mentalnim slikama ugrađenima u ljudsku duhovnost, kulturne tradicije i običaje. Atributi asocijativnih krajolika uključuju nematerijalne elemente, poput akustičnih, kinetičkih, olfaktivnih i vizualnih.“¹⁸⁵ Bitno je dodati kako asocijativni krajolici uvijek izražavaju snažnu kulturnu povezanost s teritorijem, a materijalni elementi su najčešće neznantni.

Prema Melnicku obilježja i karakter krajolika određuju procesi, fizičke sastavnice, strukture krajolika i percepcijska obilježja.¹⁸⁶ Prostorna organizacija kulturnoga krajolika oslanja se na liniju okosnicu, koju čine tri utvrde – Kostajnica – Zrin – Gvozdansko. Kostajnica kao prva linija obrane Zrinskih posjeda na rijeci Uni, Zrin kao njihovo političko središte i Gvozdansko kao izvor njihove financijske, društvene, političke i vojne moći.¹⁸⁷ Nekoć je to područje bilo poljoprivredni kraj, dok je danas uglavnom prekriven dubokom šumom koja čuva veliku biološku raznolikost.¹⁸⁸ Geomorfološka obilježja te vode i hidrološka obilježja bitno su utjecala odnosno pogodovala usponu velikaške obitelji, a iako su materijalne kulturne značajke većinom osuđene na propadanje, zapravo se time sačuvao izvorni duh toga kulturnoga krajolika, uključujući granice, naselja, graditeljske sklopove, ali i arheološke lokalitete. Možemo reći kako je zapostavljanjem taj kraj sačuvan od manične modernizacije 20. stoljeća te su sačuvane percepcijske vrijednosti krajolika.

Asocijativni kulturni krajolik Zrinske gore bitan je svjedok brojnih povijesnih događanja od nacionalne važnosti, kao mjesto usko povezano s plemićkom obitelji Zrinski

¹⁸⁵ Usp.: *Associative cultural landscape can be defined as large or small contiguous or non-contiguous areas and itineraries, routes or other linear landscapes. These may be physical entities or mental images embedded in a people's spirituality, cultural tradition and practice. The attributes of associative cultural landscapes include the intangible, such as the acoustic, the kinetic and the olfactory as well as the visual*“ <http://whc.unesco.org/archive/cullan95.htm> 1.9.2015.

¹⁸⁶ Melnick, Robert, *Cultural Landscapes...*, 1984., str. 19-24

¹⁸⁷ Miletić, Drago; Valjato Fabris, Marija: *Stari grad u Hrvatskoj Kostajnici*, u: Portal : godišnjak Hrvatskoga restauratorskog zavoda, br 2. Zagreb 2011., str. 37 ; Kukuljević Sakcinski, Ivan, *Zrinski i...*, 1883.; Laszowski, Emilije, *Gvozdansko i...* [za:Vienac], 1899., 22,24,25,26 ;

¹⁸⁸ LAG Zrinska gora – Turopolje, Lokalna razvojna strategija 2012.-2014., Petrinja 2011

nositelj je pozitivnih ideja identiteta, međutim kao mjesto velikih stradanja, osobito unazad stotinu godina, nositelj je i negativne baštine, čime je i memorijalno područje.

3.3.2. Zrinska gora kao reliktni organski razvijeni kulturni krajolik

Prema UNESCO-vu dokumentu *Operational guidelines*, organski razvijeni krajolik opisuje se na sljedeći način: „*Nastaje iz socijalnih, ekonomskih, administrativnih i/ili religijskih imperativa i razvio je sadašnji oblik vezući se uz ili u odgovoru na prirodni okoliš. Takav evolucijski proces odražava se u obliku i sastavnicama navedena krajolika.*“¹⁸⁹

Kako je opisano ranije u radu, organski razvijeni krajolici dijele se na reliktni i kontinuirane. Reliktni se u istom dokumentu definira na sljedeći način: „*reliktni (fosilni) krajolik je onaj u kojem je evolucijski proces završio u određenom trenutku u prošlosti, naglo ili kroz dulje razdoblje. Njegove karakteristike su, ipak, i dalje vidljive u materijalnom obliku*“¹⁹⁰

Izgled organski razvijenoga kulturnoga krajolika stvoren je i oblikovan u međuodnosima i zavisnostima o prirodnom okolišu. Gora bogata rudama, kao izvor prihoda, a tako i moći, jedan je od motora povijesnih događanja u tom području, koji su imali učinka na puno širem području.¹⁹¹ Nadalje, brdovit kraj bio je idealan za podizanje fortifikacija, kao što je bio sam Zrin (podrijetlo riječi vidikovac, vidik, pogled) a riječni otok na Uni s utvrdom Stari grad nekad je imao važnu obrambenu ulogu a danas, nakon obnove nudi slikoviti prizor, omeđen bistrom Unom.¹⁹² Tehnološki, ali i kompleksni društveni, ekonomski i politički čimbenici kroz povijest bitno su odredili način i doveli do formiranja današnjeg izgleda Zrinske gore.

Krajolik Zrinske gore u svom obliku odražava proces razvitka, koji je relativno naglo prekinut, a fosilni svjedoci tim događajima danas su prisutni, kao zaustavljeni u trenutku kraja.

¹⁸⁹ „*This results from an initial social, economic, administrative, and/or religious imperative and has developed its present form by association with and in response to its natural environment. Such landscapes reflect that process of evolution in their form and component features.*“ <http://whc.unesco.org/en/guidelines/>, 25.8.2015.

¹⁹⁰ „*A relict (or fossil) landscape is one in which an evolutionary process came to an end at some time in the past, either abruptly or over a period. Its significant distinguishing features are, however, still visible in material form*“ <http://whc.unesco.org/en/guidelines/>, 25.8.2015.

¹⁹¹ E. Laszowski, *Gvozdansko i...*, [u: Vienac], 1899., str. 22, 24 - 26

¹⁹² Miletić, Drago; Valjato Fabris, Marija: *Stari grad...*, [u: Portal : godišnjak Hrvatskoga restauratorskog zavoda, br 2.] 2011., str 35-53

3.3.3. Zrinska gora kao fortifikacijski krajolik

Prema klasifikaciji koju predlaže Dumbović Bilušić, fortifikacijski krajolici mogu biti organski ili namjerno oblikovani.¹⁹³ S jedne strane, teško je zamisliti fortifikaciju, dakle zaštitu od potencijalne neprijateljske vojske kao nenamjerno oblikovanu, budući da se uglavnom radi o jasnoj namjeri i svrsi, za čiju izgradnju uglavnom postoje naručitelji (kralj, vojska, grad, plemićka obitelj...) i izvođači radova (inženjeri, arhitekti, radnici itd.). S druge strane, ako uzmemo u obzir da se radi o vrlo starim zdanjima, koja su promijenila više gospodara i svrha te preživjela brojne prenamjene i interpolacije, svakako je došlo do organskoga razvoja zdanja. U tom slučaju ne radi se o namjerno oblikovanom ili organskom krajoliku, već se u većini slučajeva radi o namjerno oblikovanom početnom zdanju koje je kasnije organski razvijeno. Taj je slučaj prisutan i na Zrinskoj gori, gdje su utvrde više puta pregrađivane, rušene, obnavljane i slično, naselja napuštana pa opet naseljavana, poljoprivreda koja je zamijenila guste šume, da bi opet ti obronci danas bili prekriveni gustom šumom.

Fortifikacijski krajolik Zrinske gore, uključuje napuštene utvrde, male gradove i sela, zgrade, građevine, komunikacije i pripadajuće otvorene prostore. Jedna od karakteristika tih zdanja je izostanak arhitektonskih ukrasa, budući da su ih gradili vojni inženjeri, a ne arhitekti. Pritom je ipak poštovan arhitektonski red. Fortifikacijski krajolici, osim građevina uključuju i topografska obilježja prostora čije su pogodnosti korištene za gradnju sustava utvrda, starih gradova, kaštela, vojarni, skladišta i ostalih građevina u funkciji obrane.¹⁹⁴ Mogu pripadati jednom ili različitim povijesnim razdobljima te ilustriraju stupanj razvitka vojne tehnike određenoga razdoblja. Zrinska gora pripada dvjema kategorijama krajolika utvrda, a to su: *ranosrednjovjekovni i srednjovjekovni sustav gradina i utvrda te sustav protuturskih utvrđenja*.¹⁹⁵

3.3.4. Zrinska gora kao industrijski krajolik

Nadalje, Zrinska je gora reliktni industrijski krajolik, posebice zbog rudnika Gvozdansko, koji je, uz povremene prekide, ostao aktivan do 1966. godine kada je vađenje

¹⁹³ Dumbović Bilušić, Biserka, *Prepoznavanje i...*, [u : Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 36], 2014., str. 47

¹⁹⁴ Idem., str. 61

¹⁹⁵ Idem., str. 62

rude zaključno prekinuto zbog neisplativosti vađenja.¹⁹⁶ Danas je infrastruktura toga rudnika zapuštena te mu se ne može prići, a ostao je kaštel na brdu povrh rudnika, koji je služio za zaštitu ruda i rudnika od turskih provala. Uz rudnik, bila je tu i ostala infrastruktura koja je pratila vađenje rude – metalurški pogoni, kovnica novca i slično. Vrijednost ovoga rudnika nije isključivo u njegovim rudama i tehnologiji iskorištavanja, već u sekundarnim dobrima, koja su iz njega proizašla. Njihova povijesna i društvena vrijednost proizlazi iz činjenice da je bio jedan od glavnih izvora prihoda obitelji Zrinski, koji im je pomogao da dosegnu svoj status u ondašnjem društvu i budu u prilici doprinijeti hrvatskom identitetu.

Slika 20. Zrin, ostaci

¹⁹⁶ Mirnik, Ivan, *Srebra Nikole Zrinskog. Gvozdanski rudnici i kovnica novca*. Zagreb, 1992., str 96-102

Slika 21. Pogled na Zrin

Slika 22. Zrin, ulaz

Slika 30. Pogled na utvrdu Gvozdansko

Slika 31. Gvozdansko, ostaci

Slika 23. Visoke Peći, Bešlinec

Slika 24. Stari grad Kostajnica

Slika 25. Stari Grad Kostajnica, pogled kroz vrata

Zaključak

Cilj ovoga rada bio je dati doprinos prepoznavanju, kategorizaciji i vrednovanju kulturnoga krajolika Zrinske gore, sukladno međunarodnim standardima i metodologijama.

Zrinska gora je nepravedno zaboravljeno područje, kao da se ne radi o bitnom povijesnom krajoliku, koje na svakom koraku nosi tragove boljih vremena. To područje desetljećima je zapostavljano, a stanovništvo je patilo od dramatičnih valova nasilne depopulacije u zadnjih stotinu godina. Mišljenja sam kako prepoznavanje, vrednovanje i zaštita kulturnoga krajolika Zrinske gore može biti temelj razvoja turizma i ekonomskih aktivnosti te donijeti osnovu za održivi razvoj tog područja.

Kako bi se kulturni krajolik mogao štititi, potrebno ga je prvo prepoznati i vrednovati. U procesu prepoznavanja, prikupljaju se potrebni opći i posebni podaci, ključni u razumijevanju karaktera krajolika, a koji kasnije služe kao temelj za prostorno planiranje ili kao početna točka druge vrste dokumentiranja i/ili istraživanja. U ICOMOS-ovom dokumentu *Principles for the Recording of Monuments, Groups of Buildings and Sites* dokumentiranje se navodi kao polazna točka u očuvanju svih vrsta kulturne baštine, uključujući kulturne krajolike.¹⁹⁷

Pri prepoznavanju, određenju, razumijevanju vrijednosti i značaja kulturnoga krajolika Zrinske gore, prvotna metoda koja se treba koristiti je evidentiranje, tj. snimanje i bilježenje podataka. Potrebna je detaljna interdisciplinarna analiza materijalnih i nematerijalnih elemenata, fizičke strukture, stanja i korištenja baštine na području Zrinske gore.

Nadalje, poslije detaljnog evidentiranja i dokumentiranja materijalnih i nematerijalnih sastavnica kulturnoga krajolika Zrinske gore, potrebna je formalna zaštita, uključivanje u inventare i proglašenje kulturnoga dobra na lokalnoj i nacionalnoj razini.

Povrh toga, potrebno je raspraviti u znanstvenim i konzervatorskim krugovima, kako bi se mogle jasno definirati vrijednosti kulturnoga krajolika Zrinske gore i prodiskutirati prioritete vrijednosti, koji ispravnom valorizacijom mogu doprinijeti očuvanju krajolika i razvojem tog područja.

¹⁹⁷ <http://www.icomos.org/charters/archives-e.pdf>, 27.12.2015.

Naposlijetku, za ispravnu i kvalitetnu provedbu plana zaštite i valorizacije potrebno je osigurati određeno tijelo koje bi bilo nadležno i brinulo se o realizaciji donesena plana zaštite i valorizacije. Trenutna situacija Zrinske gore je podijeljenost u pet općina, a sjeverni dio spada pod strategiju lokalne akcijske grupe *LAG Zrinska Gora - Turopolje*, međutim u tom sjevernom dijelu ne nalaze se najvažnije točke krajolika: Kostajnica, Zrin i Gvozdansko. Postoji inicijativa da se Zrinska gora uvrsti u Registar hrvatske prirodne baštine kao Regionalni park prirode¹⁹⁸, međutim tom klasifikacijom se štiti priroda, a od navedene kulture spominju se samo tradicijska drvena gradnja i arheološka nalazišta, bez kompleksnoga pristupa kulturnom krajoliku.¹⁹⁹

Republika Hrvatska je potpisnica *Konvencije za zaštitu Svjetske baštine* i *Konvencije o europskim krajolicima*, međutim prepoznavanje i zaštita krajolika zaostaju u praksi. Dijelom je to tako jer ne postoji neposredan zakon koji bi se bavio zaštitom krajolika, a dijelom zato što ne postoji tijelo zaduženo za provođenje Konvencije o europskim krajobrazima, niti za prepoznavanje, upravljanje i zaštitu krajolika.

Takav je slučaj zadesio kulturni krajolik Zrinske gore, koji još uvijek nije prepoznat, zaštićen ni valoriziran, već čeka neka bolja vremena i nove inicijative.

¹⁹⁸Matija Bučar (ur.), *Zrinska gora...*, 2010.

¹⁹⁹ Zakon o zaštiti prirode (NN 70/05, 139/08 i 57/11) čl. 13

http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2005_06_70_1370.html, 31.1.2017. ;

<http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/Html/176.htm>, 1.9.2015

4. Popis literature

1. Andlar, Goran, Kulturni krajobraz i legislativa – stanje u Hrvatskoj, Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, br. 113, Zagreb, 2011., str 813-835
2. Belfor, Paul: English Industrial Landscapes - Divergence, Convergence and Percetions of Identity, u: Industrial Archaeology Review, 2002., str. 19-34
3. Buble, Sanja: Agrarni krajolik otoka Visa: problematika očuvanja suhozidnog krajolika, u: Destinacije čežnje , lokacije samoće: uvidi u kuturu i razvojne mogućnosti hrvatskih otoka, Zagreb 2009., str. 283-291
4. Bučar, Matija (ur.), Zrinska gora, regionalni park prirode, Petrinja 2010.
5. Cifrić, Ivan i Trako, Tijana: *Usporedba percepcije prirodnog i kulturnog krajobraza u Hrvatskoj* u: Socijalna ekologija: časopis za ekološku misao i sociologijsko istraživanje okoline, 17 (2008), 3 ; str. 215-235.
6. Dumbović Bilušić, Biserka: Krajolik kao kulturno naslijeđe – metode prepoznavanja, vrednovanja i zaštite kulturnih krajolika Hrvatske, Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Zagreb, 2015.
7. Dumbović Bilušić, Biserka: Prepoznavanje i razvrstavanje krajolika kao kulturnog naslijeđa, u : Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 36, Zagreb, 2014., str 47-66
8. Dumbović Bilušić, Biserka: Prilog tumačenju pojma krajolika kao kulturne kategorije, u Sociologija i prostor, 52 Zagreb, 2014., str. 187-205
9. Dumbović Bilušić, Biserka; Obad Šćitaroci, Mladen: Kulturni krajolici u Hrvatskoj – identifikacija i stanje zaštite, u: Prostor br 34., Zagreb, 2007., str. 261-271
10. Dumbović Bilušić, Biserka; Obad Šćitaroci, Mladen, Zaštita krajolika - Usporedba zakonodavne osnove u Hrvatskoj i europskim zemljama, u Prostor br. 21, Zagreb 2013., str. 105-115

11. Durman, Aleksandar; Prilog za rekonstrukciju najranije povijesti, Dvor na Uni, Zbornik radova, 1991.,
12. Euler-Rolle, Bernd: Die Entdeckung der historischen Kulturlandschaft seit Max Dvořák und ihre Konsequenzen für die Denkmalpflege, u: Historische Kulturlandschaft und Denkmalpflege, Jahrestagung im Bamberg, 1.-3. Oktober 2009., str. 120-128
13. Fisković, Igor et al., Cultural Heritage of Croatia in the war, Zagreb: Hrvatska Sveučilišna naklada, 1993.
14. Fowler, PJ: World Heritage Cultural Landscapes 1992-2002, u: World Heritage papers 6, Pariz 2003.
15. Goldstein, Ivo; Hrvatski rani srednji vijek, Zagreb 1995.,
16. Hamerton, Philip: Landscape, Boston, 1885
17. Horvat, Zorislav: Stari grad Zrin, u Hrvatska Kostajnica i Zrin: stradanje hrvatskoga naroda u Pounju i razaranje njegove kulturno povijesne baštine, Zagreb 1992, str. 50.
18. Horvat, Zorislav: Utvrde grada Zrina, u Vijesti muzealaca i konzervatora, 1974, br 3-4, str. 55-63
19. Hubel, Achim, Die Entdeckung der historischen Kulturlandschaft – eine Einführung in das Tagungsthema, u: Historische Kulturlandschaft und Denkmalpflege, Jahrestagung im Bamberg, 1.-3. Oktober 2009., str. 14-19
20. Humbolt, Alexander von: Predavanja o kozmosu, Zagreb 2010., str. 14
21. Ilakovac, Boris: Limitacija agera rimske Kise (Cissa) na otoku Pagu u: Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu, br.3, Zagreb 1998., str. 69-82
22. Joka, Mile: (ur.), Dvor na Uni : od prijeslavenskog doba do naših dana : zbornik naučnih i publicističkih radova, Dvor na Uni, 1991.
23. Kale, Jadran: Kamen po kamen – krajolik. Hrvatska revija, Zagreb, 2006.
24. Kale, Jadran: Kulturni krajolik otoka Rave. U: Zbornik radova "Otok Rava" , Zadar, 2008., str. 421-426

25. Kale, Jadran: Sklop bunja u Samogradu na otoku Žirju. U: Zbornik radova "Žirajski libar", Šibenik, 1994., str. 221-246
26. Knapp, A. Bernard; Ashmore, Wendy: Archaeologies of Landscape: contemporary perspectives, Oxford, 1999.
27. Kruhek, Milan: Kostajnica i Kostajničko pounje u: Hrvatska Kostajnica i Zrin: stradanje hrvatskoga naroda u Pounju i razaranje njegove kulturno povijesne baštine, Zagreb 1992., str. 20-48
28. Kruhek, Milan: Kostajnica u protuturskoj obrani Hrvatskoga Kraljevstva , u: Povijesni prilozi, br. 21, Zagreb 2002., str. 73-99
29. Kruhek, Milan: Krajiške utvrde i obrana hrvatskog kraljevstva tijekom XIV. stoljeća, Zagreb: Institut za suvremenu povijest, 1995.
30. Kruhek, Milan: Stari gradovi i feudalni posjedi, u: Dvor na Uni, Dvor na Uni 1991., str. 95-112
31. Kukuljević Sakcinski, Ivan: Zrinski grad i njegovi gospodari, Zagreb 1883.
32. Laszowski, Emilije: Gvozdansko i gvozdanske rude, u Vienac, Zagreb: Matica hrvatska, 1899., 22, 24-26
33. Laszowski, Emilije: Hrvatske povijesne građevine. Mjestopisni i povijesni opisi gradova, kula, samostana, crkava i drugih povijesnih građevina domovine Hrvata. Zagreb 1902.
34. Leber, Pavao, Povijesne crte nekih župa u bivšoj Banskoj krajini, Zagreb, 1912.,
35. Lončarević, Juraj (ur.): Hrvatska Kostajnica i Zrin: stradanje hrvatskoga naroda u Pounju i razaranje njegove kulturno povijesne baštine, Zagreb 1992
36. Marić, Mara: Oleg Grgurević, Krajobraz – suvremena europska kretanja, slovenski model i iskustva, stanje u Hrvatskoj, u: Prostor br 34., Zagreb, 2007.
37. Melnick, Robert: Cultural Landscapes: Rural Historic Districts in the National Park System, Washington, 1984.

38. Miletić, Drago; Valjato Fabris, Marija: Stari grad u Hrvatskoj Kostajnici, u: Portal : godišnjak Hrvatskoga restauratorskog zavoda, br 2. Zagreb 2011., str 35-53
39. Mirnik, Ivan: Kovnica novca u Gvozdanskom, u: Dvor na Uni, Dvor na Uni 1991., str. 113-121
40. Mirnik, Ivan: Srebra Nikole Zrinskog. Gvozdanski rudnici i kovnica novca, Zagreb 1992. Str. 96
41. Mitchell, Nora; Rössler, Mechtild; Tricaud, Pierre-Marie: Paysages culturel du patrimoine mondial – guide pratique de conservation et de gestion, Centre du patrimoine mondial de l'UNESCO, Paris 2011. (2009.)
42. Mitchell, Nora; Rössler, Mechtild; Tricaud, Pierre-Marie; World Heritage Cultural Landscapes, a Handbook for Conservation and Management, u: World Heritage Paper Series, Paris, 2009.
43. Passarge, Siegfried: Vergleichende Landschaftskunde. Ein Lehrbuch und eine Anleitung za landschaftskundlicher Forschung und Darstellung, 1921., Hamburg
44. Priore, Ricardo: The Draft European Landscape Convention: an overview, u: Landscapes and sustainability – Proceedings of the European workshop on landscape assessment as a policy tool 25th-26th March '99 Strasbourg, France, Strasbourg, 1999., str 21.
45. Roksandić, Drago; Zrinska gora u ranome novom vijeku: kartografske percepcije, u: Ekonomska i ekohistorija: časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša, br 1, Zagreb, 2010., str.8-26
46. Sauer, Carl: The Morphology of Landscape, University of California Publications in Geography, vol 2., n. 2, Berkeley, 1925.
47. Szabo, Gjuro: Kostajnica, u Savremenik, Zagreb 1916., str 9-12
48. Szabo, Gjuro: Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji, Zagreb 2006. [1920.]
49. Vinski-Gasparini, Ksenija, Kultura polja sa žarama u Hrvatskoj, Zadar, 1973.

50. Visin, M.: Grad Kostajnica, povijesno urbani razvoj, u: u Hrvatska Kostajnica i Zrin: stradanje hrvatskoga naroda u Pounju i razaranje njegove kulturno povijesne baštine, Zagreb 1992., str. 93-118

4.1. Izvori

1. COE, Convention on the Value of Cultural Heritage for Society, 2005.
2. European Landscape Convention, Vijeće Europe, Firenca, 2000.
3. LAG Zrinska gora – Turopolje, Lokalna razvojna strategija 2012.-2014., Petrinja 2011
4. Konzervatorska podloga – Prostorni plan uređenja općine Dvor, Ministarstvo Kulture – Uprava za zaštinu kulturne baštine, Zagreb 2005. (Dostupno u Konzervatorskom odjelu u Sisku)
5. The International Committee for the Conservation of Industrial Heritage
6. TICCIH/ICOMOS (2003.): The Nizhny Tagil Charter for the Industrial Heritage
7. UNESCO (2005.): Vienna Memorandum

4.2. Internetski izvori:

1. Council of Europe:
<http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/Html/176.htm> 1.9.2015
2. Lokalna akcijska grupa Zrinska gora - Turopolje
<http://lag-zrinskagora-turopolje.hr/>, 1.9.2015.
3. Izvještaj ICOMOS-a Australija Odboru za svjetsku baštinu o radionici „The Asia-Pacific Workshop on Associative cultural Landscapes“
<http://whc.unesco.org/archive/cullan95.htm>, 1.9.2015.

4. UNESCO, Guidelines on the inscription of specific types of properties on the World Heritage List
<http://whc.unesco.org/archive/opguide05-annex3-en.pdf>, 1.9.2015.
5. ICOMOS, Izvještaj stručne skupine o kulturnim krajolicima, La Petite Pierre (Francuska) 24-26 Listopada 1992.
<http://whc.unesco.org/archive/pierre92.htm>, 26.8.2015.
6. UNESCO, Konvencija o svjetskoj baštini
<http://whc.unesco.org/en/convention/>, 5.9.2015.
7. UNESCO, Kulturni krajolici upisani na Popis svjetske baštine
<http://whc.unesco.org/en/culturallandscape/>, 27.8.2015.
8. UNESCO, Odluka 002 XIII.1-3 Odbora za svjetsku baštinu prilikom 16. zasijedanja u Parizu 1992. godine
<http://whc.unesco.org/en/decisions/3476/>, 1.9.2015.
9. UNESCO World Heritage Centre. 2015. Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention
<http://whc.unesco.org/en/guidelines/>, 1.9.2015.
10. UNESCO, Dresden Elbe Valley
<http://whc.unesco.org/en/list/1156>, 27.8.2015.
11. UNESCO, Mount Wuyi
<http://whc.unesco.org/en/list/911>, 27.8.2015..
12. ICOMOS, Historic gardens (The Florence charter 1981.)
http://www.icomos.org/charters/gardens_e.pdf, 28.1.2017.
13. Ministarstvo zaštite okoliša i prirode, Uvodno o mediteranskom akcijskom planu
http://www.mzoip.hr/doc/uvodno_o_mediterranskom_akcijskom_planu.pdf, 5.9.2015.
14. LAND SALZBURG, http://www.salzburg.gv.at/paneurop_strategie.pdf, 5.9.2015.
15. ICOMOS - Liste des comités scientifiques internationaux,
<http://www.icomos.org/en/about-icomos/image-menu-about-icomos/181-committees/international-scientific-committees>, 28.1.2017.

16. TICCIH - <http://ticcih.org/about/>, 28.1.2017.
17. Zakon o potvrđivanju Okvirne konvencije Vijeća Europe o vrijednosti kulturne baštine za društvo, NN 5/07.
http://narodne-novine.nn.hr/clanci/međunarodni/2007_05_5_68.html, 31.1.2017.
18. Pravilnik o obliku, sadržaju i načinu vođenja Registra kulturnih dobara Republike Hrvatske, NN 89/11.
http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2011_07_89_1905.html, 31.1.2017.
19. Pravilnik o sadržaju, mjerilima kartografskih prikaza, obveznim prostornim pokazateljima i standardu elaborata prostornih planova (NN 106/98, 39/04, 45/04 i 163/04)
http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/1998_08_106_1463.html, 31.1.2017.
20. Ustav Republike Hrvatske, NN 56/90, 135/97, 8/98, 113/00, 124/00, 28/01, 41/01, 55/01, 76/10, 85/10, 05/14 http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2010_07_85_2422.html, 31.1.2017.
21. Zakon o potvrđivanju Konvencije o europskim krajobrazima (NN 12/02 i 11/04)
http://narodne-novine.nn.hr/clanci/međunarodni/2002_10_12_144.html
22. Zakon o prostornom uređenju i gradnji (NN 76/07, 38/09, 55/11, 90/11 i 50/12)
http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2007_07_76_2395.html
23. Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara (NN 69/99, 151/03, 157/03, 87/09, 88/10, 61/11, 25/12 i 136/12), čl.26. http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2014_12_152_2865.html
24. Zakon o zaštiti okoliša (NN 110/07)
http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2007_10_110_3226.htmlž
25. Zakon o zaštiti prirode (NN 70/05, 139/08 i 57/11)
http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2005_06_70_1370.html

5. Popis ilustracija

Slika 1 – Carl O. Sauer <https://www.findagrave.com/cgi-bin/fg.cgi?page=gr&GRid=12713336>, 28.1.2017.

Slika 2 – Rijeka devet zavoja <http://whc.unesco.org/en/list/911>, 13.2.2016.

Slika 3 – Veliki val kod Kangawe, Katsushika Hokusai, 1831–33
<http://www.metmuseum.org/art/collection/search/45434>, 13.2.2016.

Slika 4 – Reggia di Caserta, <http://whc.unesco.org/en/list/549>, 13.2.2016.

Slika 5 – Amalfitanska obala, <http://whc.unesco.org/en/list/830>, 13.2.2016.

Slika 6 – Uluru, Australija, <http://whc.unesco.org/en/list/447>, 13.2.2016.

Slika 7 – Causses i Cévennes, <http://whc.unesco.org/en/list/1153>, 13.2.2016.

Slika 8 – Rio de Janeiro, <http://whc.unesco.org/en/list/1100>, 13.2.2016.

Slika 9 – Krajolik agave i staro industrijsko postrojenje za proizvodnju tekile u Vallsu, Meksiko, <http://whc.unesco.org/en/list/1209>, 13.2.2016.

Slika 10 – Vegaøyan, <http://whc.unesco.org/en/list/1143>, 13.2.2016.

Slika 11 – Albrecht Dürer, Wehlsch pirg (krajolik kraj Segonzano u nizini Cembra), 1494.
<http://www.deutsche-aquarell-gesellschaft.de/albrecht-durer/>, 28.1.2017.

Slika 12 – Wachau, <http://whc.unesco.org/en/list/970>, 13.2.2016.

Slika 13 – Veliki Tabor, <http://www.veliki-tabor.hr/fotogalerije/pregled/dvor-veliki-tabor-nakon-obnove>, 13.2.2016.

Slika 14 – Otok Daksa, <http://www.dubrovniknet.hr/novost.php?id=32455>, 13.2.2016.

Slika 15 – Starogradsko polje, <http://whc.unesco.org/en/list/1240>, 13.2.2016.

Slika 16 – Dvorac Bela 2, http://www.antoniosiber.org/dvorac_bela_II.html, 13.2.2016.

Slika 17 – Lokalitet Bucavac,
<http://blog.dnevnik.hr/broduboci/2009/03/1626042323/primostenski-vinogradi.html>,
13.2.2016.

Slika 18 – Palagruža, <http://novosti.ultra-sailing.hr/pucinski-otoci-jadrana-palagruza/>, 13.2.2016.

Slika 19 – Jankovac, <http://tz-cacinci.hr/novosti/jankovac-kroz-godisnja-doba-fotogalerija/#prettyPhoto/0/>, 13.2.2016.

Slika 20 - Logo europske konvencije o krajoliku, <http://www.coe.int/hr/web/landscape>, 13.2.2016.

Slika 21- Veliki Brijun, http://www.np-brijuni.hr/multimedija/foto_galerija, 13.2.2016.

Slika 22 - Park prirode Učka, <http://croatia.hr/hr-HR/Otkrij-Hrvatsku/Priroda/Parkovi-prirode/Park-prirode/Ucka-?ZHNcNjA5LHBcMTYy>, 13.2.2016.

Slika 23 - Pogled na Zrinsku Goru, <http://lag-zrinskagora-turopolje.hr/>, 13.2.2016.

Slika 24 - Pogled na Zringrad 1729., M. A. Weiss, Zringrad, 1729. Austrijska nacionalna biblioteka, Cod. 8665, sl.10.

Slika 25 – Zemljišni posjedi u Banskoj krajini do 1783. godine, Slukan Altić, Mirela; Povijesni Atlas gradova. II svezak., Sisak, Državni Arhiv Sisak, Hrvatski Državni Arhiv, 2004., str 55., preuzeto iz: Roksandić, Drago; Zrinska gora u ranome novom vijeku: kartografske percepcije, u: Ekonomska i ekohistorija: časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša, br 1, Zagreb, 2010., str. 23.

Slika 26 - Grb Petra Zrinskog, Slaven Ravlić (gl. ur.), Hrvatska enciklopedija. 11, Tr-Ž, Zagreb : Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2009 → Zrinski

Slika 27 - Zrin, ostaci

Slika 28 – Pogled na Zrin

Slika 29 - Zrin, ostaci

Slika 30 - Pogled na utvrdu Gvozdansko

Slika 31 - Gvozdansko, ostaci

Slika 32 - Visoke Peći, Bešlinec

Slika 33 – Stari grad Kostajnica

Slika 34 – Stari grad Kostajnica, pogled kroz vrata

Summary

In thesis „Cultural landscape of Zrin mountain“, author introduces contemporary understandings of the term cultural landscape and historical overview of development of the concept, as well as explains methods of its classification and categorization. The text includes a brief review of previous scientific research of cultural landscape in Croatia and provides an analysis of legal protection in Croatia followed by a comparison with other instances from European Union and the world.

The thesis also examines the previous research of heritage of family Zrinski on Zrin mountain and highlights the historical, cultural and landscape values of this territory.

In this context and according to international standards and methodologies, Zrin mountain is suggested as an associative and relict fortification and industrial cultural landscape.

Key words: Zrinska gora, Zrin mountain, Zrinska mountain, cultural landscape, Zrin, Gvozdansko, Kostajnica, Zrinski